

Wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen

Willeke Daamen
Deniz Ince

www.nji.nl

Juni 2014

Inleiding

Nationaal en internationaal is er de laatste jaren een groeiende beweging gaande waarin behalve aandacht voor risicofactoren voor een problematische ontwikkeling van kinderen en jongeren, ook aandacht is voor factoren die bijdrage aan een positieve ontwikkeling van jeugdigen. Het jeugdbeleid wil zich dan ook richten op een samenhangend aanbod van activiteiten en programma's waar naast interventies gericht op het verminderen van risico's voor een problematische ontwikkeling ook plaats is voor activiteiten en programma's die de kansen van kinderen op een positieve ontwikkeling vergroten.

Ince, Van Yperen en Valkestijn (2013) hebben op basis van literatuuronderzoek op een rij gezet wat de belangrijkste factoren zijn die een bijdrage leveren aan een voorspoedige ontwikkeling van kinderen en jongeren. Aan de hand van verschillende theoretische kaders en overzichtsstudies is een aantal factoren aan te wijzen waarvan het aannemelijk is dat die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van jeugdigen en risicofactoren kunnen compenseren. Ince e.a. (2013) hebben er de tien belangrijkste uitgelicht: de top tien van beschermende factoren.

Voortbordurend op deze publicatie zijn de vragen die we in dit document willen beantwoorden 'wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling van de jeugd?' en 'wat zijn voorbeelden van interventies en methodieken die daarvoor ingezet kunnen worden?'

Hoewel het meeste onderzoek zich richt op interventies die probleemgedrag willen voorkomen of verhelpen blijken er aanwijzingen te zijn dat dezelfde risico- en beschermende factoren die probleemgedrag voorspellen ook van belang zijn in het voorspellen van positieve uitkomsten bij kinderen en jeugdigen. Gesteld wordt dat het verminderen van risico's en het bevorderen van beschermende factoren effect zal hebben op zowel positieve als problematische uitkomsten bij de jeugd (Catalano, Berglund, Ryan, Heather, Lonczak & Hawkins, 2004). In dit document bieden we, na een korte uiteenzetting van de top 10 van beschermende factoren, een overzicht van de beschikbare kennis over algemeen werkzame factoren in het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen, een overzicht van werkzame elementen van interventies die zich binnen de domeinen gezin, school en de wijk afspelen. We sluiten af met enkele praktische aanwijzingen voor de invulling van het lokaal jeugdbeleid, voorbeelden van sturingsinstrumenten en een overzicht van in Nederland erkende preventieve interventies en goed beschreven methodieken.

Dit document is mede samengesteld op basis van een aantal publicaties van het Nederlands Jeugdinstituut over 'Wat werkt'. Voor uitgebreide informatie over het onderliggend onderzoek verwijzen we naar deze documenten ([Databank Wat Werkt](#)). Daarnaast is een literatuursearch verricht naar studies over de effectiviteit van interventies en methodieken die zich specifiek richten

op de afzonderlijke beschermende factoren. Er is voornamelijk gebruik gemaakt van meta-analyses en systematische reviews. In een meta-analyse worden de resultaten van een aantal vergelijkbare studies gebundeld en worden de effecten van een bepaald type interventie door middel van statistische analyses berekend. Een systematische review is een overzicht waarbinnen studies over een zelfde thema descriptief naast elkaar worden gelegd, geanalyseerd en besproken.

Voor de voorbeelden van effectieve interventies en methodieken is gebruik gemaakt van de Databank Effectieve Jeugdinterventies, de Databank Methodieken Pedagogische Kwaliteit en de Databank Effectieve Sociale Interventies.

Begrippen

In dit document gebruiken we afwisselend de termen interventies en programma's. Daarnaast beschrijven we methodieken.

De term 'interventie' is een verzamelnaam voor programma's die

- gericht zijn op de vermindering, de compensatie of het draaglijk maken van een risico of een probleem in de ontwikkeling van een jeugdige dat een gezonde, evenwichtige uitgroei tot volwassenheid (mogelijk) belemmert;
- geleid worden door een theoretisch en praktisch weldoordachte, doelgerichte en systematische werkwijze;
- gericht zijn op de jeugdige zelf, zijn opvoeders en/of zijn opvoedingsomgeving;
- afgebakend zijn in de tijd, met een nader omschreven tijdsduur en frequentie.

Kort gezegd gaat het in dit document om interventies die als doel hebben de psychische, sociale, cognitieve en lichamelijke ontwikkeling van jeugdigen (-9 maanden tot 23 jaar) te bevorderen.

Onder een 'methodiek' verstaan we een weldoordachte, doelgerichte en systematische werkwijze. Een methodiek is een systematische manier van werken. Dit maakt de werkwijze inzichtelijk en overdraagbaar. Een methodiek geeft een inhoudelijk kader dat richting geeft aan het handelen in de praktijk en daarbij te maken keuzes. Er is een systematische verbinding tussen een te bereiken doel en hiervoor benodigde acties, middelen en voorwaarden. De methodieken die hier beschreven staan zijn afkomstig uit de Databank Methodieken Pedagogische Kwaliteit waarin methodieken die de gewone en positieve ontwikkeling van kinderen en jongeren versterken beschreven worden.

De top 10 van beschermende factoren

Kort samengevat volgt hier een opsomming van de top tien van beschermende factoren. Hoewel de factoren afzonderlijk beschreven staan, zijn ze veelal complementair en ondersteunen elkaar wederzijds. Het is dan ook van belang ze in samenhang en in aanvulling op elkaar te zien.

Voor een uitgebreide beschrijving en onderbouwing van de factoren verwijzen we naar de publicatie 'Top tien positieve ontwikkeling jeugd' (Ince e.a., 2013).

1. *Sociale binding*: Bij sociale binding gaat het om de emotionele band en commitment die een kind heeft met sociale relaties in het gezin, zijn vriendengroep, school en wijk. De band (hechting) die een kind op jonge leeftijd met zijn ouders en gezin heeft is van grote invloed op de binding die hij later met vrienden, school en wijk ontwikkeld.

2. *Kansen voor betrokkenheid en participatie*: Kinderen en jongeren moeten kansen krijgen om een concrete, betekenisvolle en gewaardeerde bijdrage te leveren aan verbanden waarvan zij deel uitmaken (familie, school, gemeenschap).
3. *Prosociale normen*: Voor een gezonde ontwikkeling van jeugdigen is het nodig dat kinderen opgroeien in een omgeving waarin duidelijke normen en waarden voor positief gedrag uitgedragen en nageleefd worden. Regels en grenzen moeten voor kinderen duidelijk zijn.
4. *Erkenning en waardering voor positief gedrag*: Om hun sociaal gedrag te versterken is van groot belang dat kinderen erkenning en waardering krijgen voor positief gedrag.
5. *Sociale steun*: Sociale steun van ouders en steun van andere volwassenen (dan de ouders) aan kinderen kan een belangrijke bijdrage leveren aan het welbevinden van kinderen. Het gaat om volwassenen die direct (bijvoorbeeld door emotionele steun te bieden en rolmodel te zijn) of indirect (door ouders emotionele, praktische of informatieve ondersteuning te bieden). Steun aan ouders en kinderen kan een belangrijke bijdrage leveren aan het welzijn van kinderen en jongeren.
6. *Constructieve tijdsbesteding*: Het gaat hierbij om de kans om deel te kunnen nemen aan bijvoorbeeld creatieve activiteiten (muziek, theater) en jeugdprogramma's (zoals sport, clubs of verenigingen). Dit moedigt talenten aan en zorgt ervoor dat vrije tijd niet met negatieve activiteiten wordt ingevuld.
7. *Competenties*: Competenties van kinderen en jongeren blijken bij te dragen aan schoolsucces, prosociaal gedrag en positieve relaties met vrienden en volwassenen. Daarbij gaat het om sociale competenties, emotioneel competenties en gedragsmatige competenties.
8. *Cognitieve vaardigheden*: Bij cognitieve vaardigheden kan onderscheid gemaakt worden tussen algemene cognitieve vaardigheden zoals logisch en analytisch denken en abstract redeneren en specifiek cognitieve vaardigheden, zoals lees- en rekenvaardigheden, die belangrijk zijn voor schoolsucces.
9. *Schoolmotivatie*: Hierbij gaat het om onder meer binding met school, prestatiemotivatie en positieve verwachtingen ten aanzien van eigen succes. Schoolmotivatie wordt beïnvloed door onder meer ouderlijke attitudes, ouderbetrokkenheid, aanmoediging en succes op school. Daarnaast zijn normen en waarden uitgedragen door de gemeenschap en de vriendengroep van groot belang.
10. *Positieve identiteit*: Dit betreft hoe jongeren zichzelf zien. Het omvat onder meer de overtuiging dat je met je eigen gedrag persoonlijke doelen kan bereiken. Hoe meer geloof in persoonlijke effectiviteit, hoe hoger de doelen zijn die mensen voor zichzelf stellen en hoe groter de motivatie is om deze doelen te bereiken.

1. Algemeen werkzame factoren bij bevorderen positieve ontwikkeling

De afgelopen jaren wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar hoe de ontwikkeling van jeugdigen positief kan worden bevorderd. In deze onderzoeken worden programma's onderzocht op hun effectiviteit en wordt gezocht naar kenmerken die lijken bij te dragen aan de effectiviteit. Omdat er een grote samenhang is tussen de verschillende beschermende factoren is er nauwelijks onderzoek beschikbaar dat op specifieke beschermende factoren is gericht. Dit hoofdstuk richt zich dan ook op de algemene werkzame factoren om een positieve ontwikkeling te bevorderen.

In dit hoofdstuk worden met name reviews en meta-analyses gebruikt om te komen tot de algemeen werkzame factoren. Er zijn een aantal studies die specifiek onderzoek gedaan hebben naar het

bevorderen van een positieve ontwikkelingen van jeugdigen, deze onderzoeken liggen ten grondslag aan dit hoofdstuk. Dit zijn de studies van Catalano en collega's (2004), Durlak, Taylor, Kawashima, Pachan, DuPre, Celio, Berger, en anderen (2007), Durlak, Weissberg, Dymnicki, Taylor en Schellinger (2011) en Durlak en Weissberg (2007).

De algemeen werkzame factoren voor het bevorderen van een positieve ontwikkeling zijn onder te verdelen in een viertal onderwerpen: a) de kenmerken van het programma, b) multimodaliteit, c) de inhoud van het programma en d) de implementatie van het programma. Aan de hand van deze vier onderwerpen worden in onderstaande paragrafen de algemeen werkzame factoren toegelicht.

1.1. Kenmerken van het programma

De kenmerken van een programma zijn van invloed op de effectiviteit. Uit onderzoek blijkt dat er werkzame factoren zijn die voor alle interventies gericht op jeugd van toepassing zijn, dus op zowel probleemgerichte als preventieve programma's. Daarnaast zijn er ook factoren die alleen van toepassing zijn voor interventies die gericht zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling.

De factoren die voor alle interventies gelden zijn:

- Een interventie moet aansluiten bij de karakteristieken van de jeugdigen en/ of hun ouders. Dat geldt zowel voor de wijze van leren - vaardigheden leren door doen en oefenen aan de hand van huiswerk - als om aansluiting bij de gemeenschap en cultuur van de deelnemers aan de interventie.
- Interventies blijken beter te werken bij gemotiveerde cliënten. *Motivatie* wordt vaak opgevat als een statisch gegeven - je bent het of je bent het niet -, maar onderzoek laat zien dat motivatie ontwikkeld kan worden. De motivatie neemt toe naarmate een interventie meer gericht is op het weer greep krijgen op het eigen leven van ouders, kinderen en jongeren en op mogelijkheden in het heden, in plaats van problemen in het verleden, ook wel empowerment genoemd.
- Interventies moeten goed doordacht zijn, een *heldere theoretische onderbouwing* kennen en gebaseerd zijn op kennis uit goed uitgevoerd wetenschappelijk onderzoek. In een goede theoretische onderbouwing staat op welke risicofactoren en beschermende factoren de interventie is gericht en welke factoren door de interventie wel en niet beïnvloed worden.
- Een interventie moet concrete doelen hebben. Bij interventies waarin gewerkt wordt aan overeengekomen concrete doelen, worden meer resultaten behaald dan met minder goed opgebouwde interventies. Een goede interventie heeft de volgende kenmerken: realistische, helder geformuleerde en toekomstgerichte doelen, een duidelijke koppeling van doel en middel en het opdelen van een programma in duidelijke fasen (Catalano, et al., 2004; Durlak & Weissberg, 2007; Garland, Hawley, Brookman-Frazee & Hulbert, 2008; Hermans, Öry & Schrijvers, 2005; Lipsey & Wilson, 1998; Nation, Crusto, Wandersman, Kumpfer, Seybolt, Morissey & Davino, 2003; Sutton, et al., 2004; Van Yperen, Booy & Van der Veldt, 2003).

De factoren die specifiek van toepassing zijn op programma's die gericht zijn op een positieve ontwikkeling van kinderen en jongeren komen voort uit een onderzoek van Durlak en Weissberg (2007). Zij hebben op basis van literatuur onderzoek een viertal criteria samengesteld waaraan effectieve programma's die gericht zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen aan moeten voldoen. De onderzoekers hebben vervolgens een meta-analyse uitgevoerd waarbij zij de 66 betrokken programma's hebben gecodeerd op aanwezigheid van de vier criteria. Uit

het onderzoek blijkt dat de programma's die aan de vier criteria voldoen effectiever zijn dan programma's die dat niet doen.

De vier criteria zijn:

- *Samenhangend en stap voor stap*: het aanleren van gedrag kost tijd en gaat stap voor stap. Het is daarom belangrijk dat er gedurende een langere periode een set aan activiteiten wordt ingezet. Deze activiteiten moeten gericht zijn op de verschillende stappen in het leerproces. Het is daarom belangrijk dat de activiteiten die worden ingezet met elkaar samenhangen en de jeugdigen in staat stellen zich het gedrag stap voor stap eigen te maken. Deze set aan activiteiten worden vaak vastgelegd in een programma of interventie handleiding.
- *Actief*: iedere jeugdige heeft een eigen manier van leren, maar uit onderzoek blijkt dat jeugdigen zich nieuw gedrag het best eigen maken wanneer er actief mee gewerkt wordt tijdens het leerproces. Jeugdigen leren het meest door te doen. Het is belangrijk dat de jeugdigen eerst een basis instructie krijgen over het nieuwe gedrag, vervolgens gaan oefenen en tot slot gerichte feedback krijgen op hun handelen. De feedback leidt tot een nieuwe instructie, waarna er weer geoefend kan worden er weer feedback volgt. Deze cyclus, het stap voor stap leren door oefenen en feedback, is een belangrijk element en gaat door totdat de jeugdigen het gedrag beheersen.
- *Focus*: het is van belang dat er voldoende tijd en aandacht besteed wordt aan het leren van nieuw gedrag. Preventieprogramma's bestaan vaak uit allerlei activiteiten waarbij het aanleren van nieuw gedrag een onderdeel is. Omdat dit veel tijd en aandacht vraagt is het van belang dat dit goed is verankerd in het programma. Hoeveel tijd en training er minimaal aan besteed moet worden is niet bekend, dit verschilt per programma. Uit het onderzoek van Catalano en collega's (2004) bleek dat programma's met een duur vanaf 9 maanden het meest effectief waren. Durlak en Weissberg (2007) maken daarbij wel een belangrijk onderscheid; niet zozeer de duur van het programma, maar de aanwezigheid en betrokkenheid van de jeugdige bij het programma is van belang. Een programma kan een jaar duren bijvoorbeeld, maar als de jeugdigen maar een paar keer komen, heeft dit geen effect. Alleen de duur van het programma is dus niet voldoende. Voor de effectiviteit is het van belang dat het programma redelijk lang duurt gezien er vaak gedragsverandering wordt nagestreefd en dat kost tijd.
- *Expliciet*: programma's die gericht zijn op specifieke onderdelen van het bevorderen van een positieve ontwikkeling zijn effectiever dan programma's die zich richten op het bevorderen van een positieve ontwikkeling in het algemeen. In het programma moet geconcretiseerd zijn wat onder het bevorderen van een positieve ontwikkeling wordt verstaan en hoe het programma daar aan bijdraagt. Daarnaast is het belangrijk dat jeugdigen weten wat van hen verwacht wordt te leren. Het moet dus duidelijk zijn voor de betrokkenen welk doel het programma nastreeft. (Durlak et al., 2011; Durlak & Weissberg, 2007; Durlak, Weissberg & Pachan, 2010).

Deze vier kenmerken worden in de literatuur afgekort als SAFE aanpakken. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat SAFE programma's effectiever zijn dan andere programma's. De onderzoekers stellen dan ook dat programma's die gericht zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling door middel van gedragsverandering, tenminste moeten voldoen aan deze vier kenmerken (Durlak et al., 2011; Durlak & Weissberg, 2007; Durlak et al., 2010). Durlak (1997) stelt tot slot dat het van belang is dat bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling een lange termijn perspectief wordt gehanteerd. Het bevorderen van een positieve ontwikkeling vraagt meer dan een eenmalige kortdurende interventie in het leven van de jeugdigen. Het is dus van belang dat de ontwikkeling van de jeugdige van jongs af aan positief wordt bevorderd.

1.2. Een multimodale aanpak

Programma's gericht op de positieve ontwikkeling van jeugdigen zijn effectiever wanneer ze op meerdere leefgebieden gericht zijn. Dit blijkt uit meta-studies van Catalano en collega's (2004) en Durlak en collega's (2007).

Durlak en collegae (2007) hebben onderzoek gedaan naar de effectiviteit van programma's die naast het inzetten van individuele activiteiten gericht op de jeugdige, ook activiteiten inzetten om de omgeving te veranderen. De onderzoekers tonen aan dat het voor de effectiviteit van belang is dat de individuele vaardigheden van jeugdigen worden verstevigd én veranderingen plaatsvinden in de omgeving, bijvoorbeeld door het klassenklimaat op school, de houding van de leerkracht, het beleid van de school maar ook het gedrag van ouders en regels thuis aan te passen en op elkaar af te stemmen. Daarbij benadrukken zij het belang van de afstemming tussen de verschillende domeinen waar de omgeving uit bestaat. De onderzoekers noemen het gezin, de school en de wijk als domeinen die betrokken moeten worden. Het aanpassen van alleen het schoolbeleid bijvoorbeeld, of alleen een extra cursus voor de jeugdigen zonder afstemming met andere domeinen, is volgens de onderzoekers minder of niet effectief (Durlak et al., 2007). Ook uit ander onderzoek komt naar voren dat zowel het veranderen van de omgeving als het inzetten op individuele competentietraining van belang zijn om de positieve ontwikkeling te bevorderen (Durlak et al., 2011).

Catalano en collegae (2004) hebben een systematische review uitgevoerd naar beschermende factoren voor de ontwikkeling van jeugdigen. Vervolgens hebben de onderzoekers onderzocht wat de werkzame elementen van programma's zijn, die gericht zijn op de versteviging van de beschermende factoren. In de review zijn 77 programma's betrokken. De onderzoekers concluderen dat programma's effectiever zijn wanneer zij op meerdere domeinen gericht zijn. Dit betekent dat een programma bijvoorbeeld gericht is op zowel het versterken van de emotionele en cognitieve ontwikkeling en wordt uitgevoerd op school en in het gezin.

1.3. Inhoud van het programma

De inhoud van het programma is van invloed op de effectiviteit. Catalano en collega's (2004) komen in hun onderzoek tot de conclusie dat dat programma's die gericht zijn op meerdere beschermende factoren effectiever zijn dan programma's die gericht zijn op één beschermende factor. Deze laatste programma's zijn niet of weinig effectief. Zij concluderen dat programma's die gericht zijn op de volgende (combinatie) van factoren het meest effectief zijn:

- Competentieontwikkeling (sociaal, emotioneel, gedragsmatig, cognitief en moreel).
- Bevorderen van persoonlijke effectiviteit.
- Het beïnvloeden van duidelijk standaarden voor gedrag uitgedrag door gezin en de gemeenschap.
- Het bevorderen van gezonde binding met volwassenen, leeftijdsgenoten en jongere kinderen.
- Het bieden van kansen voor participatie van jeugd en erkenning voor hun inzet en betrokkenheid.

De National Research Council and Institute of Medicine (2002) heeft onderzoek gedaan naar de werkzame elementen van Amerikaanse wijkprogramma's die gericht zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen. De onderzoekers stellen het bevorderen van een positieve ontwikkeling meer is dan het voorkomen van problemen. Om de slag te kunnen maken naar een goed functionerend volwassene is immers meer nodig dan het hebben van geen problemen. Voor de

effectiviteit van een programma is het van belang dat de programma activiteiten aansluiten bij deze ontwikkelgebieden van jeugdigen. Programma's die zich op meerdere kenmerken richten blijken effectiever te zijn. De onderzoekers benadrukken daarbij wel dat niet alle kenmerken in één programma hoeven te worden geadresseerd.

1.4. Implementatie

De kwaliteit van de implementatie van een programma, interventie of aanpak heeft een grote invloed op de effectiviteit (Aarons, Hurlburt & Horwitz, 2011; Catalano, 2004; Durlak & DuPre, 2008; Durlak, et al., 2011; Newcomer, Freeman & Barrett, 2013). Uit het onderzoek van Durlak en anderen (2011) kwam naar voren dat programma's waarbij problemen werden ondervonden in het implementatieproces minder effectief waren. Ook Catalano en collega's (2004) noemen een goede implementatie als voorwaarden voor effectiviteit. Het is daarom belangrijk zorgvuldig aandacht te besteden aan het implementeren van een interventie, programma of aanpak.

In de periode 2011-2013 is onder naam "Kansrijk implementeren", door het Nederlands Jeugdinstituut en het Trimbos-instituut, een implementatiemodel voor brede invoering van evidence-based programma's, met Triple P als voorbeeld, ontwikkeld en onderzocht (de Graaf, 2014). Dit model kan door gemeenten en instellingen gebruikt worden als handvat bij de brede invoering van programma's.

In het artikel 'Wat werkt bij het implementeren van jeugdinterventies' (Daamen, 2013) staat meer informatie over hoe een implementatieproces kan worden vormgegeven en wat werkzame implementatiestrategieën zijn. Meer informatie over implementeren vindt u ook op:

<http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Implementatiewijzer>

Samenvattend: de algemene werkzame factoren die uit deze studies naar voren komen zijn gericht op:

- De kenmerken van het programma zelf: de kenmerken van het programma zijn van invloed op de effectiviteit. Programma's die voldoen aan de SAFE criteria zijn effectiever dan programma's die dat niet doen. De SAFE criteria zijn: een Samenhangend en Actief aanbod, Focus op gedragsverandering en het programma moet Expliciet gericht zijn op het bevorderen van bepaalde onderdelen van een positieve ontwikkeling en niet op het bevorderen van een positieve ontwikkeling in het algemeen. Het moet duidelijk zijn wat het programma wil bereiken en wat verwacht wordt van de betrokkenen. Daarnaast blijken theoretisch goed onderbouwd en uitgevoerd door goed getraind personeel aanvullende werkzame factoren te zijn. Tot slot is het van belang dat de ontwikkeling van jeugdigen van jongs af aan positief wordt gestimuleerd. Dit betekent dat er voor alle leeftijden een aanbod moet zijn en dat in de programma's een lange termijn perspectief wordt gehanteerd.
- Multimodaliteit: de mate waarin het programma de domeinen (de leefgebieden van de jeugdigen) betreft en gebruikt is van invloed op de effectiviteit. Het betrekken van meerdere domeinen is effectiever dan wanneer het programma op één domein gericht is. Daarnaast is het van belang dat programma's niet alleen activiteiten ondernemen met de jeugdige zelf maar ook aandacht besteden aan de context waarin de jeugdige zich begeeft. Bijvoorbeeld het aanpassen van het schoolbeleid of gerichte ondersteuning aan ouders zodat zij de jeugdigen kunnen ondersteunen.
- Inhoud van het programma: programma's die zich richten op meerdere beschermende factoren zijn effectiever dan programma's die gericht zijn op één factor. Voor de effectiviteit is het van

belang dat de inhoud van het programma aansluit op kenmerken van de omgeving en van de jeugdigen en hun gezinnen. Voor het bevorderen van een positieve ontwikkeling is het van belang dat het programma aansluit bij de ontwikkelbehoeften van jeugdigen en meerdere beschermende factoren betreft het programma.

- Implementatie: een goede implementatie vergroot de effectiviteit van het programma en problemen in het implementatieproces verkleinen de effectiviteit. Het is daarom van belang veel tijd en aandacht aan het implementatieproces te besteden.

2. Domeinen

Het gezin, de school en de wijk zijn de domeinen waarin jeugdigen opgroeien. Voor een optimale ontwikkeling van de jeugd is belangrijk dat binnen alle domeinen systematische aandacht is voor de beschermende factoren.

In onderstaande paragrafen wordt weergegeven wat er in de literatuur bekend is over wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling in het betreffende domein en wordt weergegeven wat het aanbod in Nederland is dat hierop aansluit met voorbeelden van programma's die ingezet kunnen worden.

2.1. Gezin

Het gezin is de eerste belangrijke plek waar kinderen opgroeien. Het gezin biedt kinderen liefde, bescherming en veiligheid. Kinderen leren culturele regels, waarden en normen, en kunnen binnen veilige grenzen gedragingen en vaardigheden leren en oefenen. Ouders zijn de eerstverantwoordelijken voor de opvoeding van hun kinderen. In het gezin en bij de ouders ligt de basis voor een gezonde ontwikkeling. Soms kan het (tijdelijk) minder goed gaan en tot problemen leiden met of bij kinderen en jongeren. Meestal kunnen ouders dit zelf met hun kinderen oplossen. Soms zijn ze gebaat bij hulp en steun van buiten. Opvoedingsondersteuning en activiteiten gericht op ontwikkelingsstimulering zijn middelen om problemen met jeugdigen te voorkomen en het gezond opgroeien te bevorderen. Binnen het domein gezin gaat het om activiteiten/programma's waarbij ouders een actieve rol hebben bij de uitvoering en/of verwezenlijking van de doelstelling.

2.1.1. Opvoedingsondersteuning

Opvoedingsondersteuning is een verzamelbegrip voor preventieve activiteiten en interventies die tot doel hebben de opvoedingscompetenties van ouders te vergroten en de opvoedingssituatie te verbeteren (Hermanns, 1992; Janssens, 1998). Door kennis en vaardigheden van ouders op het gebied van opvoeden te vergroten en hen te ondersteunen is het uiteindelijke doel optimale omstandigheden te creëren zodat kinderen op alle terreinen gezond kunnen opgroeien. Het gaat daarbij om een keur aan initiatieven en activiteiten, zoals televisieprogramma's over opvoeding, bewustwordingscampagnes, opvoedcursussen, pedagogische spreekuren en gezinsondersteuning. Beschermende factoren waar opvoedingsondersteuning een bijdrage aan kan leveren zijn: *binding* tussen ouders en kinderen, *kansen voor betrokkenheid* bij het gezin, het (h)erkennen van positief gedrag en *waardering* tonen voor positief gedrag, *positieve normen* en opvattingen voor goed gedrag, vaardigheden van ouders voor het stellen van grenzen en het bevorderen van pro sociaal gedrag van de kinderen (Brewer, Hawkins, Catalano & Neckerman, 1995). Daarnaast kunnen opvoedingsactiviteiten bijdrage aan het versterken van de sociale netwerk van gezinnen en bieden daarmee *sociale steun* aan ouders en het gezin (Kesseling, 2010; Bartelink, 2012).

In Nederland is een uitgebreid assortiment aan opvoedingsvoorlichting beschikbaar. Er zijn ongeveer duizend verschillende informatiepakketten in de vorm van folders, brochures, tijdschriften en tv programma's beschikbaar. Hoewel ouders op grote schaal gebruik maken van dit voorlichtingsmateriaal is er weinig onderzoek naar de effecten ervan op het voorkomen van problemen (Hermanns, 2008). Onderzoek naar de effecten van (groepsgerichte)opvoedcursussen en interventies gericht op gezinsondersteuning richt zich voornamelijk op ouders en kinderen die tot een risicogroepen en ouders die beginnende signalen van opvoedingsproblematiek vertonen. Bij deze groepen laat opvoedingsondersteuning, in ieder geval op de korte termijn, positieve effecten zien op onder meer het opvoedingsgedrag van ouders en het gedrag van kinderen. Of de effecten op de langere termijn blijven is nog onvoldoende onderzocht (Ince, 2013). Op grond van de beschikbare studies worden kenmerken van effectieve programma's beschreven, de zogenaamde werkzame factoren.

Hier beschrijven we doelen en kenmerken van opvoedingsondersteuning, gaan we in op de werkzame factoren voor opvoedingsondersteuning en beschrijven we op grond van 'de piramide van opvoedingsondersteuning' het aanbod op dit gebied. Tot slot geven we enkele voorbeelden van erkende interventies die ingezet kunnen worden.

We baseren ons in deze paragraaf op de Richtlijn Opvoedingsondersteuning Jeugdgezondheidszorg (Oudhof, de Wolff, de Ruiters, Kamphuis, L'Hoir & Prinsen, 2013) en het document 'Wat werkt bij opvoedingsondersteuning' (Ince, 2013). Voor een uitgebreide beschrijving van beschikbaar onderzoek naar de effectiviteit van verschillende soorten opvoedprogramma's verwijzen we naar deze documenten.

Doelen van opvoedingsondersteuning

Opvoedprogramma's zijn dus primair gericht op ouders. De verwachting is dat effecten op kinderen indirect door veranderingen in het ouderlijk gedrag bewerkstelligd worden. Algemeen gesteld is het doel psychosociale problemen bij kinderen voorkomen en optimale omstandigheden creëren zodat kinderen op alle terreinen gezond kunnen opgroeien. Specifieke programmadoelen variëren afhankelijk van de beoogde doelgroep en de aard van de vragen en problemen van de doelgroep.

Doelen die nagestreefd worden bij ouders zijn:

- Opvoedvaardigheden verbeteren waaronder toezicht houden, onderhandelen grenzen stellen en effectief communiceren met kinderen;
- Attitudes en gevoelens versterken: waaronder persoonlijke opvattingen over het ouderschap en opvoedingsstress;
- Kennis en begrip van de gezondheid en ontwikkeling van kinderen vergroten;
- Sociale netwerken versterken: gericht op het verkrijgen van sociale steun en uitbreiding van het sociale netwerk;
- Geestelijke gezondheid van ouders stimuleren: waaronder preventie van depressie en het bevorderen van welzijn en zelfbeeld (Moran, Ghate & van der Merve, 2004).

Werkzame factoren voor opvoedingsondersteuning

Behalve de werkzame factoren die voor alle interventies gelden, zoals beschreven in hoofdstuk 1, zijn er specifieke werkzame factoren die voor opvoedingsondersteuning gelden. Specifieke werkzame factoren dragen bij aan de effectiviteit van een interventie bij een bepaald probleem, een bepaalde

doelgroep of een bepaalde interventievorm. Over het geheel genomen geldt dat groepsgerichte opvoedingsondersteuning werkt bij lichte opvoedingsvragen en problemen, wanneer de problematiek zich leent om in een groep besproken te worden en ouders baat hebben bij sociale steun. Voor zwaardere problemen of wanneer ouders de problemen niet in een groep willen bespreken, worden individuele interventies ingezet, bijvoorbeeld in de vorm van huisbezoeken.

Moran e.a. (2004 In: Ince, 2013) geven daarnaast een overzicht van kenmerken van succesvolle interventies ingedeeld naar het doel van de interventie.

Kenmerken van effectieve interventies gericht op opvoedingsvaardigheden:

- Deze type interventies blijken vooral effectief bij ouders van jonge kinderen;
- Groepsgerichte interventies blijken effectiever dan één op één interventies
- Gedragsgeoriënteerd, gericht op het bijbrengen van opvoedingsvaardigheden en het beiden van praktische opvoedingstips om gedragsverandering bij ouders te bewerkstelligen en om invloed uit te oefenen op het gedrag van kinderen.
- Gebruik van interactieve methodes van overdracht;
- Met praktische tips om gedragsverandering te bewerkstelligen;
- Met aandacht voor bereik en blijvende participatie van ouders.

Interventies gericht op vergroten van kennis van ouders:

- Effectief voor alle ouders, hoewel ouders uit risicogroepen en met beperkte kennis over ontwikkeling en opvoeding er het meeste baat bij hebben;
- Kortdurende interventies zijn effectief voor kennisoverdracht over opvoeding en ontwikkeling en voor het bewerkstelligen van 'simpele' gedragsverandering;
- Overdracht van kennis vindt plaats met gebruik van diverse media;
- Gericht op concrete zaken zoals gezondheid, veiligheid en ontwikkeling;
- Overdracht door deskundigen met autoriteit;
- Aanbod variërend van kort en weinig intensief tot langer en intensiever afhankelijk van doelgroep.
- Gericht op concrete zaken zoals gezondheid, veiligheid, ontwikkeling.

Interventies gericht op houding en attitudes van ouders:

- Effectief bij hoog opgeleide ouders met oudere kinderen;
- Interventies gebaseerd op cognitieve-gedrags therapie om houding, attitudes en zelfperceptie van ouders te veranderen hebben de grootste effecten.

Aanbod op het gebied van opvoedingsondersteuning

Oudhof, de Wolff, de Ruiter, Kamphuis, L'Hoir & Prinsen (2013) bieden in de Richtlijn Opvoedingsondersteuning Jeugdgezondheidszorg een model voor indeling van het aanbod op het gebied van opvoedingsondersteuning. Er wordt gebruik gemaakt van 'de piramide van opvoedingsondersteuning' van Van Dijk en Prinsen (In: Oudhof et al., 2013) waarbij de behoefte van ouders leidend is.

Ouders zoeken volgens dit model in eerste instantie informatie of advies binnen hun eigen sociale netwerk van familie, vrienden en kennissen (niveau A). Het gaat hier dus om informele opvoedingsondersteuning; steun die spontaan aangeboden wordt door anderen in de eigen omgeving van de ouder of door vrijwilligers die daar speciaal voor worden ingezet (Roelofse & Anthonijsz, 2008 In: Prinsen e.a., 2012).

Vanaf niveau B gaat het om formele opvoedingsondersteuning zoals die wordt aangeboden in de Jeugdgezondheidszorg. Niveau B heeft dan betrekking op algemene, anticiperende voorlichting en advies bestemd voor alle ouders. Wanneer deze informatie en algemene advisering niet voldoende zijn voor ouders, ontstaat bij ouders de behoefte aan hulp (niveau C). Bij niveau C gaat het om lichte opvoedhulp, bestemd voor alle ouders. Het kan gaan om vraaggerichte advisering, korte begeleiding van ouders en praktische hulp. Niveau D tenslotte bevat alle vormen van opvoedingsondersteuning die gericht is op specifieke subgroepen van gezinnen zoals bepaalde risicogroepen of gezinnen waar bepaalde problemen rond opvoeding en ontwikkeling geconstateerd zijn.

Beide benaderingen van opvoedingsondersteuning zijn ook weergegeven in dit figuur: de populatiebrede benadering bestrijkt alle niveaus, terwijl de risicogerichte benadering alleen activiteiten en interventies aanbiedt die op niveau C of D liggen. Activiteiten in de risicobenadering richten zich dus altijd op subgroepen waar risico's of problemen signaleerd zijn.

In de Richtlijn opvoedingsondersteuning worden voorbeelden van methodieken beschreven die op de verschillende niveaus van de piramide ingezet kunnen worden. De beschrijving loopt van niveau A van de piramide waarin methodieken op het universele preventie niveau worden beschreven tot niveau D waarin vormen van opvoedingsondersteuning voor specifieke risicogroepen worden

geschetst. Hoewel de nadruk van dit document ligt op ouders van kinderen waar nog geen ernstige problemen aanwezig zijn, geven we hieronder voor de volledigheid wel een aantal voorbeelden van interventies die daarvoor beschikbaar zijn. Voor uitgebreide informatie over de inhoud van deze interventies verwijzen we naar de Databank Effectieve Jeugdinterventies.

Informeel vormen van opvoedingsondersteuning (niveau A)

Bij informele opvoedingsondersteuning gaat het om contacten via het sociale netwerk van ouders, het kinderdagverblijf, peuterspeelzaal en school. Ook contacten en informatie via laagdrempelige voorzieningen zoals de bibliotheek of speelgoeduitleen vallen hieronder. Ook informatie die ouders vergaren door het gebruik van diverse media vallen hieronder zoals televisieprogramma's (bijvoorbeeld 'Eerste hulp bij opvoeden' en 'The nanny') websites (bijvoorbeeld Ouders Online) en schriftelijke informatie in bijvoorbeeld opvoedtijdschriften (Ouders van Nu, J/M voor ouders).

Schriftelijke informatie (Niveau A, B, C)

Ouders van nu, J/M voor ouders, Groter Groeien; Kinderen; Viva Mama; en Kek Mama zijn meer of minder bekende opvoedtijdschriften. Ouders van Nu is het meest gelezen blad. Naast de informele tijdschriften maakt de JGZ ook gebruik van schriftelijke informatie. De GroeiGids (een serie van 7 boekjes, die (aanstaande) ouders informatie biedt over de ontwikkeling, gezondheid en opvoeding van hun kind vanaf het moment van een kindervens tot en met de puberteit) en de peuterbrieven zijn bekende voorbeelden van informatie die breed verspreid wordt door de JGZ.

Ontmoetingsmogelijkheden voor ouders (niveau A,B, C)

Inloopbijeenkomsten of ontmoetingsactiviteiten vormen de lichtste variant van groepsgerichte opvoedingsondersteuning. De waarde ligt vooral in het laagdrempelige (vrijblijvende) karakter waardoor de activiteit aantrekkelijk is voor ouders die anders niet zo gemakkelijk van een voorziening voor opvoedingsondersteuning gebruik maken. Voor inloopactiviteiten zijn allerlei vormen en benamingen in omloop zoals koffieochtenden, spelmiddagen, ontmoetingsplaatsen voor ouders, groepsconsultatiebureau, kruipgroepen of babysoos. Een inloopactiviteit is kleinschalig en buurtgericht en soms ook gekoppeld aan een specifieke voorziening zoals een consultatiebureau, peuterspeelzaal, ouderkamer op school of een speeltheek. Het accent ligt vooral op de ontmoetingsfunctie en het contact tussen ouders onderling, meestal moeders. Vaak zijn hun jonge kinderen ook hierbij aanwezig.

Pedagogische advisering (Niveau B, C, D)

Bij pedagogische advisering gaat het om kortdurende ondersteuning van ouders bij lichte opvoedingsvragen en –problemen. Kenmerkend voor pedagogische advisering is een vraaggerichte werkwijze en een concrete invalshoek. Pedagogische advisering kan in één tot drie gesprekken worden uitgevoerd. Pedagogische advisering vindt plaats binnen het Jeugdgezondheidszorg en Centra voor Jeugd en Gezin.

Themabijeenkomsten en ouderavonden (niveau B,C, D)

Enmalige bijeenkomsten voor ouders over onderwerpen die te maken hebben met de opvoeding en ontwikkeling van kinderen komen in Nederland veelvuldig voor. Ze worden meestal georganiseerd vanuit de basisvoorzieningen die in nauw contact staan met ouders en kinderen zoals scholen, kinderdagverblijven of peuterspeelzalen, het consultatiebureau of het

buurtcentrum. Het doel van deze eenmalige bijeenkomsten is voorlichting aan ouders over uiteenlopende thema's die te maken hebben met de ontwikkeling, opvoeding of onderwijs; bevorderen van contact tussen ouder en de instelling, vormgeven aan 'samen opvoeden'; versterken van contacten tussen ouders onderling door het delen en bespreken van opvoedingservaringen.

Oudercursussen (Niveau C, D)

Oudercursussen kunnen worden omschreven als een serie van ten minste drie bijeenkomsten voor ouders met een vaste groep deelnemers. Het is een vorm van groepsgerichte opvoedingsondersteuning. Oudercursussen zijn doorgaans gericht op ouders die vragen hebben over de opvoeding en op ouders met lichte opvoedingsproblemen. In Nederland zijn oudercursussen gericht op de opvoeding van kinderen in variërende leeftijdsgroepen beschikbaar. Voorbeelden zijn Opvoeden en zo (4-12 jaar), de Gordon Cursus (1-18 jaar) en Praten met kinderen (10-16 jaar).

Huisbezoeken (Niveau C, D)

In gezinsgerichte opvoedprogramma's waarin gebruik wordt gemaakt van huisbezoeken (zogenaamde home visiting programma's) worden gezinnen met voornamelijk baby's en jonge kinderen regelmatig (meestal wekelijks) bezocht door een thuisbezoeker. De thuisbezoeker is een vrijwilliger zonder specifieke opleiding op het gebied van opvoeding en ontwikkeling van kinderen, een paraprofessional of een verpleegkundige. Doel van de meeste home visiting programma's is om kennis en vaardigheden die bijdragen aan de gezonde ontwikkeling van het kind te vergroten. De thuisbezoeker werkt met ouders aan gezinsmanagement en aan thema's die van belang zijn voor de verzorging en opvoeding van het kind. Daarnaast werkt de thuisbezoeker vraaggestuurd en activerend aan problemen die het functioneren van ouders belemmeren (van Rooijen en Berg, 2010). Home-visiting programma's bieden veelal sociale steun aan ouders, bevorderen ze deelname aan wijk voorzieningen en zijn ze gericht op het bevorderen van kennis en vaardigheden op het gebied van opvoeding en/of ontwikkeling van kinderen. Voor de ouders zijn doelen van home visiting programma's gericht op het aanleren van opvoedvaardigheden, beïnvloeding van gedrag en attitudes en versterken van vaardigheden voor het bevorderen van de ouder-kind relatie. Kindgerichte doelen bestaan uit het bevorderen van de ontwikkeling of psychosociale gezondheid (Sweet & Appelbaum, 2004). Voorbeelden van programma's voor ouders van jonge kinderen, die gebruik maken van huisbezoeken, zijn Moeders Informeren Moeders en Home Start. Voor gezinnen die een (hoog) risico lopen op het ontstaan van opvoedingsproblemen of waar al problemen aanwezig zijn, zijn interventies zoals Voorzorg en Stevig Ouderschap beschikbaar.

Oudertrainingen (Niveau C, D)

Een oudertraining is een intensieve en gestructureerde vorm van opvoedingsondersteuning. Een oudertraining kan zowel groepsgericht of individueel. Oudertraining wordt ingezet om gedragsproblemen bij kinderen en/of jongeren te verminderen en valt voornamelijk binnen de geïndiceerde jeugdzorg. Triple P is een voorbeeld van een programma die naast universele opvoedingsondersteuning ook oudertraining geeft voor ouders van kinderen met gedrags- en/of emotionele problemen.

Intensieve opvoedingsondersteuning (Niveau D)

Voor gezinnen met ernstige (r) opvoedingsproblemen is een intensieve vorm van begeleiding nodig. Deze begeleiding vindt veelal in de thuisituatie plaats. Onder thuisbegeleiding wordt meestal een

intensieve vorm van begeleiding verstaan aan gezinnen die de grip op de structuur van het dagelijks leven kwijt zijn. Thuisbegeleiding heeft een praktische insteek van meewerken en voorbeeld gedrag tonen bij het aanleren van nieuw gedrag door financiën te ordenen, huishouden opruimen, gezinsmanagement op orde brengen en zelfredzaamheid vergroten wat betreft pedagogische taken. Thuisbegeleiding wordt in de regel ingezet voor multiprobleem gezinnen, of gezinnen waar de ouder ongemotiveerd zijn voor andere hulp. Er zijn tal van programma's ontwikkeld die meer intensieve opvoedingsondersteuning aanbieden aan geselecteerde gezinnen. Voorbeelden zijn Voorzorg, pedagogische thuishulp en Video Hometraining.

Door de kennis en vaardigheden van ouders op het gebied van opvoeden te vergroten en hen steun te bieden bij het opvoeden levert opvoedingsondersteuning een bijdrage aan het creëren van optimale omstandigheden waarin jeugdigen zich positief kunnen ontwikkelen.

2.1.2. Voorbeelden van erkende interventies

Er zijn in Nederland diverse interventies gericht op opvoedingsondersteuning erkend door de Erkenningscommissie Jeugdinterventies. We geven hier een klein aantal voorbeelden van preventieve interventies. Per interventie is aangegeven op welke beschermende factoren de interventies gericht zijn. Voor informatie over interventies waarbij sprake is van problematiek bij ouders en kinderen verwijzen we naar de dossiers op de website van het Nederlands Jeugdinstituut en naar het document 'Wat werkt bij opvoedingsondersteuning'.

Preventieve interventies in het domein gezin zijn, afhankelijk van hun methodiek, in te delen in: gezinsbegeleiding/ondersteuning, oudercursussen en interventies die gebruik maken van een combinatie van methodieken.

Gezinsbegeleiding

Preventieve interventies die gebruik maken van gezinsbegeleiding/ondersteuning worden vooral ingezet in de eerste levensjaren van het kind en bieden de ouders informatie, emotionele ondersteuning en hulp en advies met betrekking tot de opvoeding en ontwikkeling van het jonge kind. Deze programma's maken veelal gebruik van thuisbezoekers, die dicht bij de doelgroep staan. Door een relatie van vriendschap, vertrouwen en wederzijds respect op te bouwen met het gezin, is de thuisbezoeker in staat om ouders ondersteuning te bieden met advies over de verzorging, ontwikkeling en opvoeding van het kind. Tevens maken zij ouders wegwijs in het netwerk van voorzieningen in de wijk en dragen zij ertoe bij dat (lichte) problemen tijdig gesignaleerd worden (Ince, Beumer, Jonkman & Pannebakker, 2001). Een voorbeeld van een erkende interventie is Moeders Informeren Moeders.

Moeders Informeren Moeders

Moeders Informeren Moeders is een programma voor voorlichting en opvoedingsondersteuning van moeders met een eerste kind tussen 0 en 18 maanden. Getrainde vrijwilligers (ervaren moeders) gaan maandelijks op bezoek bij de moeders en praten aan de hand van een praatpapier en beeldmateriaal met hen over de opvoeding en verzorging van hun kind. Het programma beoogt het zelfvertrouwen, de zelfredzaamheid en het zelfzorgvermogen van de moeders te vergroten; moeders toe te rusten voor dagelijkse vragen over de verzorging en opvoeding door hun kennis, inzicht en vaardigheden van moeders te vermeerderen; te zorgen dat moeders minder afhankelijk worden van deskundigen voor de opvoeding en verzorging van de

baby en het versterken van het sociale netwerk van de moeder.

Het programma is in principe voor alle moeders met een kind in de betreffende leeftijdsgroep bedoeld maar richt zich in het bijzonder op moeders met een lage SES, moeders van baby's met complicaties die voor, tijdens of na de bevalling zijn opgetreden, en moeders van baby's met een handicap (Databank Effectieve Jeugdinterventies).

Beschermende factoren:

- *Sociale steun*: MIM beoogt het sociale netwerk van de moeder te versterken.
- *Prosociale normen*: Moeders krijgen kennis en vaardigheden over gezonde opvoeding en ontwikkeling aangereikt.
- *Binding*: door te werken aan het zelfvertrouwen, zelfredzaamheid en zelfzorgvermogen van de moeders zal dit een positief effect hebben op het band tussen moeder en kind.

Oudercursussen

Oudercursussen zijn erop gericht ouders in groepsverband informatie en vaardigheden aan te reiken die hen helpen effectief te zijn in de opvoeding van hun kinderen. Naast het informatieve karakter van oudercursussen is de sociale steun die ouders tijdens de cursus van elkaar krijgen een belangrijk onderdeel. Oudercursussen helpen ouders duidelijke normen voor gedrag te stellen en de binding tussen ouders en kinderen te bevorderen. Door de cursussen krijgen ouders meer begrip voor de behoeften van hun kinderen tijdens de verschillende ontwikkelingsfasen. De binding tussen ouders en kinderen wordt verder bevorderd door ouders kennis en vaardigheden aan te reiken waarmee ze de betrokkenheid van hun kinderen bij het gezin kunnen bevorderen en de kinderen erkenning en waardering te geven voor hun betrokkenheid. Een voorbeeld van een erkende oudercursus is Opvoeden en Zo.

Opvoeden en zo

Opvoeden & Zo is een cursus van zes groepsbijeenkomsten waarin ouders opvoedingsvaardigheden leren. De deelnemers krijgen daar onder meer instructie aan de hand van instructieve filmbeelden, voeren huiswerkopdrachten uit en delen met elkaar hun ervaringen. Het doel van Opvoeden & Zo is vergroting van de opvoedingscompetentie van ouders, door hen bewust te maken van de mogelijkheden om het gedrag van hun kinderen positief te beïnvloeden en hen de vaardigheden te leren om dat ook te doen (Databank Effectieve Jeugdinterventies).

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen*: ouders leren vaardigheden om positief op te voeden en grenzen te stellen.
- *Erkenning en waardering*: ouders leren hoe ze positief gedrag kunnen bekrachtigen en erkenning en waardering te tonen.
- *Binding*: Toepassing van de opvoedvaardigheden draagt bij aan de kwaliteit van de ouder-kind relatie en daarmee aan een positieve binding tussen ouder en kind;
- *Sociale steun*: Uitwisselen van ervaringen tijdens de bijeenkomsten biedt sociale steun aan ouders.
- *Positieve identiteit*: ouders leren aandacht te geven voor positief gedrag van hun kinderen. Dit zal bijdragen aan het vergroten van het zelfvertrouwen van de kinderen.

Verschillende aanpakken voor verschillende doelgroepen

In Nederland is er één interventie, Triple P, die vijf niveaus van ondersteuning biedt met universele toepassingen en interventies gericht op specifieke groepen ouders waar al problemen zijn vastgesteld. De interventie maakt gebruik van verschillende methodieken: mediavoortlichting, individuele gesprekken, groepsgerichte training en intensieve gezinsondersteuning.

Triple P

Triple P staat voor Positief Pedagogisch Programma, een van origine Australisch programma voor opvoedingsondersteuning aan ouders met kinderen in de leeftijd van 0-16 jaar. Het is een laagdrempelig en integraal programma met als doel de preventie van (ernstige) emotionele- en gedragsproblemen bij kinderen door het bevorderen van competent ouderschap. Het programma is flexibel en heeft universele toepassingen en interventies die zich richten op specifieke groepen ouders waar al gedragsproblemen bij kinderen zijn vastgesteld.

De interventie onderscheidt vijf niveaus van ondersteuning die zijn afgestemd op de verschillende behoeften van gezinnen. Deze bieden een samenhangend systeem van interventies dat ouders voorziet van de gewenste informatie en steun bij de opvoeding.

Niveau 1 en 2 zijn bedoeld voor alle opvoeders. Niveau 3 en 4 is gericht op opvoeders die enige zorgen of problemen hebben met hun kinderen. Niveau 5 wordt ingezet bij zwaardere en complexere problematiek. Per niveau worden verschillende aanbiedingsvormen gebruikt. Zo wordt in niveau 1 gebruik gemaakt van mediavoortlichting, in niveau 2 en 3 individuele gesprekken, in niveau 4 groepsgerichte training en in niveau 5 intensieve gezinsondersteuning (Databank Effectieve Jeugdinterventies).

Naast het kernprogramma met de vijf niveaus zijn er extra modules beschikbaar voor specifieke doelgroepen zoals: ouders van tieners (Teen Triple P), ouders van kinderen met overgewicht (Lifestyle triple P), ouders met kinderen met een ontwikkelingsstoornis of handicap (Stepping Stones), gezinnen met risico op kindermishandeling (Pathways Triple P) en Transitions Triple P voor gescheiden ouders.

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen:* ouders leren basisprincipes voor positief opvoeden toepassen en dragen daarmee prosociale normen voor positief gedrag aan hun kinderen over.
- *Erkenning en waardering:* ouders leren hoe ze positief gedrag van hun kinderen kunnen bekrachtigen en erkenning en waardering tonen voor dit gedrag.
- *Binding:* Het toepassen van de opvoedvaardigheden en het tonen van erkenning en waardering aan het kind draagt bij aan een positieve ouder-kind relatie en daarmee aan positieve binding tussen ouder en kind.
- *Competenties:* Ouders krijgen een aantal opvoedingsstrategieën aangereikt, waarmee zij de ontwikkeling van kinderen op een positieve manier kunnen beïnvloeden. Zij leren gebruik te maken van de dagelijkse communicatie in het gezin om hun kinderen optimaal emotioneel te ondersteunen en hun sociale competentie en probleemoplossend vermogen te stimuleren.
- *Sociale steun:* uitwisselen van ervaringen tijdens de groepsbijeenkomsten en workshops biedt sociale steun aan ouders.
- *Positieve identiteit:* ouders leren aandacht te geven voor positief gedrag van hun kinderen. Dit zal bijdragen aan het vergroten van het zelfvertrouwen van de kinderen.

2.1.3. Ontwikkelingsstimulering

Programma's gericht op ontwikkelingsstimulering van kinderen kunnen thuis of in kindcentra of school plaatsvinden. Binnen het domein gezin gaat het om de gezinsgerichte programma's. De programma's zijn bedoeld voor ouders of voor ouders en kinderen samen. Een centraal uitgangspunt is dat ouders van achterstandskinderen door een gebrek aan kennis en vaardigheden minder effectieve opvoedstrategieën gebruiken en de ontwikkeling van het kind minder stimuleren. Aangenomen wordt dat het veranderen van de attitudes, het gedrag en de schoolbetrokkenheid van ouders de ontwikkeling van het kind positief zal beïnvloeden (Blok, Fukkink, Gebhardt & Leseman, 2005; Van der Vegt & Schonewille, 2008).

Uit internationaal onderzoek naar gezinsgerichte programma's blijkt dat de effecten op de cognitieve ontwikkeling van kinderen bescheiden zijn. Bovendien zijn ze kleiner dan de effecten van centrumgerichte programma's. Onderzoek naar een aantal Nederlandse gezinsgerichte programma's laten daarentegen wel positieve effecten zien op de ontwikkeling van kinderen (Mutsaers, Zoon, de Baat & Prins, 2013). Programma's gericht op gezinsgerichte ontwikkelingsstimulering vinden voornamelijk plaats in de voor- en vroegschoolse leeftijdsperiode (0-6 jaar). Uit onderzoek blijkt namelijk dat eenmaal opgelopen onderwijsachterstanden moeilijk hersteld kunnen worden en dat preventie op jonge leeftijd cruciaal is (Leseman, 2007 In: Mutsaers e.a., 2013).

Gezinsgerichte programma's voor ontwikkelingsstimulering kunnen bijdragen aan de positieve ontwikkeling van kinderen door te werken aan de volgende beschermende factoren: *prosociale normen* (over bijvoorbeeld het belang van lezen en spel), *cognitieve vaardigheden*, *binding* tussen ouder en kind (door te werken aan de moeder-kind interactie), *kansen voor betrokkenheid* (betrokkenheid bij activiteiten met moeder samen), *erkenning en waardering* (moeder leert erkenning en waardering tonen voor positief gedrag) en *schoolmotivatie* (het kind leert vaardigheden leert om het beter te doen op school waardoor het meer plezier naar school zal gaan).

Voorbeelden van erkende interventies

Voorbeelden van erkende interventies voor gezinsgerichte ontwikkelingsstimulering zijn Instapje (0-2 jaar), Opstapje (2-4 jaar) en Opstap (4-6 jaar). De programma's richten zich alle drie naast school gerelateerde vaardigheden op het bevorderen van de relatie tussen moeder en kind. We beschrijven hier de meest uitvoerig onderzochte programma Opstap. Voor een beschrijving van Instapje en Opstapje verwijzen we naar de Databank effectieve jeugdinterventies.

Opstap

Opstap is een twee jaar durende programma gericht op laagopgeleide ouders met een kind tussen de 4 en 6 jaar. Het doel is kleuters beter voor te bereiden op het formele onderwijstraject dat begint in groep 3 van de basisschool. Specifieke doelen zijn het stimuleren van de cognitieve en taalontwikkeling van de kinderen; het bevorderen van een actieve leerhouding bij het kind en het bevorderen van de interactie tussen ouder en kind. Naast ontwikkelingsstimulering biedt het programma opvoedingsondersteuning door ouders tijdens groepsbijeenkomsten informatie te geven over de school en belangrijke opvoedthema's.

In een onderzoek naar de effecten van Opstap (Van Tuijl en Siebes, 2006) zijn ruim 300 gezinnen gevolgd tijdens de hele basisschoolperiode. Onder de Turkse Opstapkinderen werden positieve korte termijn effecten gevonden op testprestaties in de moedertaal, voorbereidend rekenen in het

Nederlands, en op leerkrachtbeoordelingen van inzet en Nederlandse taal. De Turkse kinderen stroomden daardoor beter door naar groep 3 en deze betere doorstroming bleef tot het einde van de basisschool bestaan. Bij de Marokkaanse kinderen had het programma wel effect op de doorstroming naar groep 3, maar minder op testprestaties en leerkrachtbeoordelingen (Mutsaers e.a., 2013).

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen:* moeders leren hoe ze de ontwikkeling van hun kind kunnen stimuleren en leren interactievaardigheden om grenzen te stellen en positief gedrag aan te moedigen.
- *Kansen voor betrokkenheid:* Kinderen worden actief betrokken bij de uitvoering van de activiteiten met hun moeder.
- *Erkenning en waardering:* Moeders leren positief gedrag herkennen en aan te moedigen.
- *Binding:* binnen Opstap wordt expliciet gewerkt aan de kwaliteit van de moeder-kind interactie waardoor binding tussen moeder en kind bevorderd zal worden.
- *Cognitieve vaardigheden:* Opstap heeft concrete activiteiten die moeders en kinderen samen uitvoeren gericht op het stimuleren van de cognitieve en taalontwikkeling.
- *Schoolmotivatie:* Doordat kinderen voorbereid worden op de eisen en verwachtingen van de basisschool zullen ze beter mee kunnen komen in de klas waardoor ze met meer plezier naar school zullen gaan.

2.2. Kinderopvang en school

De wereld van het kind breidt zich uit door deelname van het kind aan kinderopvangvoorzieningen (zoals de peuterspeelzaal en het kinderdagverblijf) en het onderwijs. Een groot aantal kinderen gaan op jonge leeftijd naar de kinderopvang of naar de peuterspeelzaal. Vanaf hun vierde jaar gaan vrijwel alle kinderen in Nederland naar school. De twaalf jaren daarna brengen ze een groot deel van hun tijd op school door. Het zijn daarom belangrijke domeinen voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Naast school gaan veel jeugdigen ook naar de buitenschoolse opvang. Deze vorm van opvang wordt niet meegenomen in dit hoofdstuk omdat kinderen hier maar een klein deel van hun tijd doorbrengen.

Dit hoofdstuk richt zich op de werkzame factoren voor activiteiten en programma's in het domein kinderopvang en school. In paragraaf 2.2.1 gaan we in op wat de kinderopvang inhoudt en wat bekend is over wat werkt om de ontwikkeling van jeugdigen te stimuleren in deze voorziening. We sluiten de paragraaf met enkele voorbeelden van interventies.

In paragraaf 2.2.2 staat de school centraal. Scholen geven in hun beleid vorm aan de manier waarop de ontwikkeling wordt gestimuleerd en bevorderd. Er vinden op school bijvoorbeeld activiteiten plaats op het gebied van competentievergroting op cognitief niveau, maar ook op het gebied van de sociale en emotionele ontwikkeling. Deze activiteiten worden samengevat in het begrip 'een veilige en zorgzame leeromgeving'. Een veilige en zorgzame leeromgeving is gericht op verbondenheid en zorgzaamheid, het leren van sociaal-emotionele vaardigheden, het aanmoedigen van positief gedrag en het bieden van passend onderwijs. Programma's die onder het domein school vallen richten zich op schooldirecties, leerkrachten, leidsters en leerlingen. In paragraaf 2.2.2 beschrijven we wat een veilige en zorgzame leeromgeving omvat en gaan we in op de werkzame factoren hiervan. Aan het einde van de paragraaf worden enkele voorbeelden van interventies genoemd.

We baseren ons in deze paragraaf met name op het wat werkt artikel: *Wat werkt bij het voorkomen en terugdringen van onderwijsachterstanden* (Mutsaers e.a., 2013) en het artikel: *Naar meer wenselijk gedrag op de basisschool. Wat werkt* (De Baat & Moerkens, 2013) en op internationaal onderzoek op het gebied van schoolprogramma's.

2.2.1. Kinderopvang

De kinderopvang is een belangrijke plek voor kinderen en ouders. De kinderopvang bestaat onder meer uit kinderdagverblijven en uit peuterspeelzalen. Op het kinderdagverblijf zitten voornamelijk kinderen van werkende of studerende ouders en is bedoeld voor kinderen van 0 tot 4 jaar. De peuterspeelzaal is bedoeld voor kinderen van 2 tot 4 jaar en is gericht op ontwikkelingsstimulering.

Riksen-Walraven (2004) heeft een kwaliteitsmodel ontwikkeld voor de kinderopvang dat weergeeft welke factoren direct of indirect van invloed zijn op de ontwikkeling van kinderen in de kinderopvang. Deze factoren zijn:

- Pedagogisch beleid dat helder staat omschreven zodat de pedagogisch medewerkers weten wat er van hen verwacht wordt.
- Voldoende ruimte binnen en buiten met een inrichting en (gevarieerde spel-) materialen dat geschikt is voor alle leeftijden.
- Een dagprogramma met afwisseling van activiteiten en rust, met voldoende mogelijkheden voor eten, drinken en slapen. Een goed programma biedt houvast aan de pedagogisch medewerker. Voor de kinderen bieden de terugkerende programmaonderdelen houvast en voorspelbaarheid, hetgeen bijdraagt aan een veilig gevoel.
- Opleiding/training van pedagogisch medewerkers. De pedagogische kwaliteit is hoger in groepen met beter gekwalificeerd en geschoold personeel.
- Pedagogische ondersteuning, dit kan geleverd worden door regelmatige bijscholing, studiedagen, consultatie van een pedagoog, intervisie en teamdiscussie. Ook begeleiding op de werkvloer (coaching on the job) leidt tot de noodzakelijke reflectie en verbetering.
- Voorzieningen voor de pedagogisch medewerker zodat de pedagogisch medewerker het werk met plezier en in relatieve rust kan uitvoeren. Bijvoorbeeld goede werkroosters, voldoende pauzes, voldoende aansturing en de zorg voor prettige onderlinge relaties tussen de collega's, zeker met de collega in de eigen groep. Kinderen voelen het aan als hun pedagogisch medewerker ontevreden of boos is op haar collega, en voelen zich dan onveiliger.
- Een vaste pedagogisch medewerker op de groep.
- Staf-kind ratio, groepsgrootte en groepsstabiliteit. Een goede staf-kind ratio en kleine groepen dragen bij aan het welzijn van kinderen en de pedagogisch medewerkers.
- Een goede samenwerking en informatieoverdracht tussen ouders en pedagogisch medewerkers, zodat de aanpakken thuis en op de groep op elkaar kunnen worden afgestemd.

Voor meer informatie over de het kwaliteitsmodel en de factoren zie:

<http://www.nji.nl/nl/Kwaliteitsmodel>.

In 2009 is er een kwaliteitsmonitor uitgevoerd naar de kwaliteit van de kinderopvang. De pedagogische kwaliteit van de opvang is een belangrijke voorwaarden voor de bevordering van een positieve ontwikkeling. Onderdeel van een pedagogische kwaliteit is volgens de onderzoekers het bevorderen van de persoonlijke, sociale en morele ontwikkeling, om zo omstandigheden te creëren waarin kinderen zich optimaal kunnen ontwikkelen. De kwaliteit interactievaardigen van de

pedagogisch medewerkers zijn hierbij essentieel. De onderzoekers hebben de zes belangrijkste interactievaardigheden samengesteld:

- Emotionele veiligheid bieden (sensitieve responsiviteit)
- Autonomie van kinderen respecteren
- Leiding geven en structuur bieden
- Informatie en uitleg geven aan kinderen
- Interacties in de groep begeleiden
- Ontwikkeling van kinderen stimuleren (Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek, 2009)

Naast deze algemene factoren die in de kinderopvang invloed hebben op de positieve ontwikkeling van kinderen zijn er ook specifieke aanpakken gericht op het bevorderen van de ontwikkeling bij kinderen die risico lopen op een onderwijsachterstand. Uit onderzoek blijkt dat eenmaal opgelopen onderwijsachterstanden moeilijk hersteld kunnen worden (Van Kampen, Kloprogge, Rutten & Schonewille, 2005). Het is daarom van groot belang risico's op onderwijsachterstanden vroegtijdig te signaleren en snel in te grijpen (Leseman, 2007). De nadruk ligt dan ook vaak op het voorkomen van onderwijsachterstanden en niet zozeer op het terugdringen daarvan (Mutsears, et al., 2013). Er bestaan twee type programma's die gericht zijn op het voorkomen van onderwijsachterstanden: gezinsgerichte en centrumgerichte programma's. Gezinsgerichte programma worden uitgevoerd binnen het gezin en centrumgerichte programma's worden uitgevoerd in bijvoorbeeld de kinderopvang of de onderbouw van het basisonderwijs. Beide type programma's bevatten meestal een component van het andere domein, bijvoorbeeld een centrumgericht programma dat ouders actief betreft. De gezinsgerichte programma's zijn nader toegelicht in paragraaf 2.1.. Centrumgerichte programma's worden ook wel Voor- en vroegschoolse educatie (VVE) programma's genoemd.

Voor- en vroegschoolse educatie

Voor- en vroegschoolse educatie (VVE) is gericht op het bevorderen van de ontwikkeling van jonge kinderen en het bevorderen van schoolsucces van kinderen in achterstandssituaties. De doelgroep voor deze voorziening zijn kinderen tussen de 2,5 en 4 jaar. In ongeveer 67% van de peuterspeelzalen wordt een VVE programma uitgevoerd (Beekhoven, Jepma & Kooiman, 2010). De programma's worden naast de peuterspeelzaal ook uitgevoerd binnen de kinderopvang en de onderbouw van het basisonderwijs. Uit internationaal onderzoek blijken VVE programma's op korte termijn de cognitieve- en taalontwikkeling van kinderen te verbeteren. Op lange termijn blijken de programma's effectief te zijn op het verbeteren van de schoolprestaties en het sociaal aanpassingsvermogen (Barnett, 1995; Burger, 2005; Mutsaers, Zoon, De Baat & Prins, 2013). In Nederlandse studies zijn deze effecten echter nog niet gevonden (Mutsaers, et al., 2013). Voor de effectiviteit van VVE programma's zijn een aantal werkzame factoren te onderscheiden:

- Adequate didactische benadering. De inhoud van het programma is van invloed op de effectiviteit. VVE programma's kennen twee type programma's: het programma is ontwikkelingsgestuurd of programmagestuurd. In het eerste programma staat de ontwikkeling van het kind centraal en wordt het kind erg vrij gelaten in de activiteiten die het onderneemt. In het tweede type programma sterk gestructureerd waarbij het initiatief voor activiteiten voornamelijk bij de pedagogisch medewerker of leerkracht ligt. Uit onderzoek is nog niet duidelijk welke aanpak de meest effectieve aanpak is.

- Gerichtheid op meerdere ontwikkelgebieden. Programma's die gericht zijn op meerdere ontwikkelgebieden zijn effectiever dan programma's die op één ontwikkelgebied gericht zijn.
- Intensiteit van minimaal drie dagdelen per week en een doorgaande lijn. Intensieve programma's blijken effectiever te zijn dan programma's die weinig intensief zijn. Met intensiteit wordt de duur van het programma en het aantal contacturen bedoeld. Daarnaast is het voor de effectiviteit van belang dat de activiteiten die in het programma plaatsvinden worden voortgezet in de school (de doorgaande lijn).
- Kleine groepen en dubbele bezetting blijken positief van invloed te zijn op de effectiviteit.
- Ouderbetrokkenheid is een belangrijke voorwaarde voor de effectiviteit van VVE programma's. Het is belangrijk dat ouders de ontwikkeling van hun kinderen leren stimuleren.

Voor meer informatie over kinderopvang zie het NJi dossier 'kinderopvang':

<http://www.nji.nl/kinderopvang>

Voor meer informatie over VVE programma's zie 'Wat werkt bij het voorkomen en terugdringen van onderwijsachterstanden?' (Mutsears, et al., 2013) en het NJi dossier 'voor- en vroegschoolse educatie': [http://www.nji.nl/Voor--en-vroegschoolse-educatie-\(vve\)](http://www.nji.nl/Voor--en-vroegschoolse-educatie-(vve))

2.2.2. School

Een veilige en zorgzame leeromgeving is bedoeld voor alle leerlingen. Dit betekent dat het schoolbeleid en de activiteiten gericht moeten zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling, op het gericht aanbieden van activiteiten bij leerlingen met risicofactoren of met kleine problemen en op het aanbieden van aanbod voor leerlingen en gezinnen waar zorgen om zijn en of een grote ondersteuningsbehoefte hebben. Deze gelaagdheid wordt ook wel het 'three tiered model responsiveness to intervention genoemd' (Sugai & Horner, 2002). Het beleid en activiteiten binnen een veilige en zorgzame leeromgeving bestaat dus uit drie lagen.

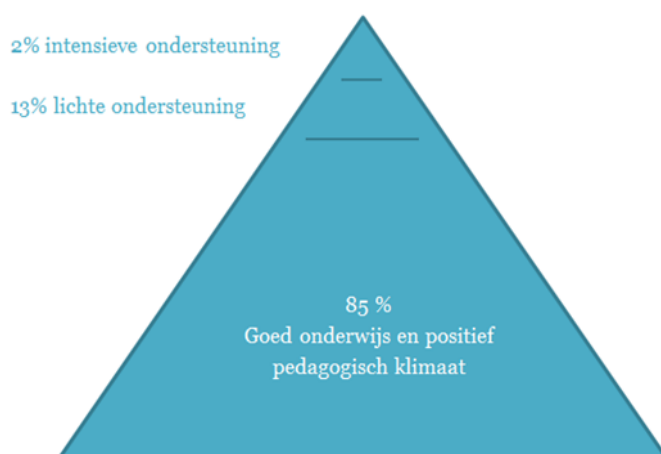
De eerste laag bestaat uit een breed pakket van activiteiten die gericht zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling en is gericht op alle leerlingen. Dit wordt ook wel het pedagogisch klimaat genoemd. Algemene competenties worden gestimuleerd door de zelfredzaamheid te bevorderen en zelfvertrouwen te geven. In het pedagogisch schoolklimaat is er positieve aandacht voor alle leerlingen, zodat deze zich herkend en erkend voelen. Er wordt respect getoond voor de leerlingen door gedrag en taalgebruik.

In de klas wordt een effectief klassenmanagement gevoerd waarbij men duidelijke gedragsregels en grenzen hanteert, vaardigheden voor gewenst gedrag aanleert en positief gedrag belooft. Ongeveer 85 % van de leerlingen heeft aan deze aanpak voldoende ondersteuning.

In de tweede laag gaat het om het ondersteunen van (potentiële) risicoleerlingen door specifieke groepsgerichte aanpakken en interventies. Het betreft het afstemmen van de leer- en gedragstaken op de ontwikkelingskansen en -mogelijkheden van leerlingen met uiteenlopende onderwijsbehoeften. Dit is van toepassing op ongeveer 13 % van de leerlingen.

De derde laag is gericht op leerlingen waarbij de ondersteuning uit de eerste twee lagen niet voldoende is. Deze laag bestaat voornamelijk uit individuele aanpakken en interventies.

Deze gelaagdheid komt overeen met de piramide die in de opvoedondersteuning wordt gehanteerd. De piramide voor de veilige en zorgzame leeromgeving ziet er als volgt uit:

(Piramide van ondersteuningsbehoeften (uit: *Bijtijds erbij zijn!*, Moerkens en Bosdriesz, 2011))

2.2.3. Werkzame factoren op school

Om positief gedrag op de school te stimuleren lijkt het het meest effectief om een brede en gelaagde aanpak te kiezen (Goei & Kleijnen, 2009). Met deze gelaagde aanpak wordt de aanpak zoals hierboven omschreven bedoeld. Een dergelijke aanpak heeft drie kenmerken (Onderwijsraad, 2010):

1. De aanpak wordt op *verschillende niveaus* uitgevoerd. Uitvoering vindt plaats in de klas, door de leerkracht, maar wordt ook doorgetrokken naar het onderwijsprogramma van de school, de onderwijs- en ondersteuningsstructuur, de houding van leerkrachten, de regels en afspraken, en de centrale waarden van de school.
2. Onderdeel van de aanpak is dat er een nauwe *samenwerking* tussen ouders en school tot stand wordt gebracht.
3. De aanpak richt zich op alle kinderen in de school. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen *verschillende doelgroepen* die elk een andere aanpak vragen (De Baat & Moerkens, 2013).

Pedagogisch schoolklimaat

Verschillende onderwijskundigen benadrukken dat effectief en goed opgezet pedagogisch en didactisch onderwijs de meest effectieve stimulans is voor positief gedrag van kinderen (Onderwijsraad, 2010; Goei & Kleijnen, 2009, p. 15). Het op een goede manier aanbieden van een boeiende onderwijsinhoud en het creëren en in stand houden van een goede leeromgeving in een veilig pedagogisch-didactisch klimaat is van groot belang (de Onderwijsraad, 2010). Belangrijke factoren die bijdragen aan effectief onderwijs zijn: een positief pedagogisch klimaat, opbrengstgerichtheid en gestructureerd onderwijs (Oostdam, 2009).

Pedagogisch klimaat

Het pedagogisch klimaat is een breed begrip en is zowel op schoolniveau als klassenniveau gericht. Om een veilig schoolklimaat te creëren is het belangrijk te investeren in een heldere visie op een veilige school, concrete gedragsregels voor leerlingen én leerkrachten, samenwerking met ouders, en afspraken over de aanpak, zowel preventief als bij signalen (De Baat & Moerkens, 2013).

Om een veilig en ordelijk klassenklimaat te creëren is effectief klassenmanagement nodig (Overveld, 2010; Onderwijsraad, 2010). De Baat en Moerkens (2013) noemen een aantal onderdelen van effectief klassenmanagement:

- Het hanteren van duidelijke gedragsregels en grenzen, het aanleren van vaardigheden voor gewenst gedrag en het belonen van positief gedrag van individuele en groepen kinderen (Goei & Kleijnen, 2009; Onderwijsraad, 2010; Epstein, Atkins, Cullinan, Kutash & Weaver, 2008).
- Omgaan met de verschillen tussen kinderen door het bieden van maatwerk: het afstemmen van de onderwijsleersituatie op de ontwikkelingskansen van kinderen met uiteenlopende onderwijsbehoeften. Afstemming kan op verschillende manieren plaatsvinden, bijvoorbeeld door extra instructie te geven, door het aanbieden van herhalings- of verrijkingsstof, door aanpassen van de leertijd, door tempodifferentiatie, of door het bieden van individuele ondersteuning door een remedial teacher of Ambulant Begeleider uit het Speciaal Onderwijs (Oostdam, 2009; Goei & Kleijnen, 2009).
- Effectieve instructiestrategieën, zoals: het opdelen van de instructie in kleine stappen, kinderen meer mogelijkheden geven om te reageren op vragen, en het inbouwen van keuzemogelijkheden (Goei & Kleijnen, 2009; Epstein et al., 2008).
- Er is aandacht voor de eigen verantwoordelijkheid van kinderen en de betrokkenheid van kinderen bij de les (Goei & Kleijnen, 2009; Onderwijsraad, 2010).

De interactie tussen leerkracht en leerling is ook een belangrijk onderdeel van het pedagogisch klimaat. Het bevorderen van een positieve interactie tussen kinderen en leerkrachten kan door middel van het organiseren van onderwijs in kleinschalig verband. Daarnaast zijn er ook een aantal handelingen die de leerkracht kan verrichten om de interactie met leerlingen te verbeteren, bijvoorbeeld door het (bij naam) kennen van elke kind, het iedere ochtend groeten van alle kinderen, het tonen van interesse en warmte, het praten met kinderen en het serieus luisteren naar wat zij te zeggen hebben (Epstein et al., 2008; Onderwijsraad, 2010). Negatieve interacties tussen leerkracht en kind kunnen leiden tot een toename van problemen (Epstein et al., 2008).

Tot slot is de omgang van kinderen onderling ook onderdeel van het pedagogisch klimaat. Door kinderen te laten oefenen met samenwerken wordt hen geleerd hoe ze positieve relaties met leeftijdsgenoten kunnen opbouwen. Daarbij leren ze bijvoorbeeld af spraken te maken, te luisteren, beleeft te zij en conflicten op te lossen. Scholen kunnen daarnaast ook programma's inzetten die gericht zijn op het versterken van de sociale en emotionele competenties (Overveld & Louwe, 2005; Overveld, 2010). Het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen draagt bij aan hun sociale vaardigheden en houding ten aanzien van school (De Baat & Moerkens, 2013; Epstein, et al., 2008).

Opbrengstgerichtheid

Naast een pedagogisch klimaat is opbrengstgerichtheid een belangrijke factor voor schooleffectiviteit (Oostdam, 2009; Essink, 2007; Onderwijsraad, 2010; Goei & Kleijnen, 2009). De Baat en Moerkens (2013) noemen een viertal kenmerken van opbrengstgerichtheid:

- De onderwijsinhoud staat centraal (Onderwijsraad, 2010). Het gaat dan om een sterke gerichtheid op het beheersen van basisvakken als lezen, taal en rekenen (Oostdam, 2009).
- Zowel de school als de leerkrachten stellen duidelijke SMART-geformuleerde doelen. In klassen waar duidelijke leerdoelen gelden, liggen de leerprestaties over het algemeen hoger dan in klassen waar dat niet het geval is (Oostdam, 2009).

- De leerkracht heeft hoge (maar niet te hoge) verwachtingen van de prestaties van kinderen (Onderwijsraad 2010; Epstein, et al., 2008). Het hebben van hoge verwachtingen veronderstelt een actieve en optimistische houding van de leerkracht met als doel eruit te halen wat erin zit (Oostdam, 2009).
- De leerkracht houdt de leervorderingen van kinderen bij (Oostdam, 2009). De leerkracht volgt de vorderingen van leerlingen door gebruik te maken van toetsen en observaties, zowel wat betreft de cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling als interactie en gedrag.

Door doelen te stellen, zicht te hebben op leerresultaten en planmatig en resultaatgericht te werken kunnen zo hoog mogelijke opbrengsten voor alle leerlingen voor behaald. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2010) werkt een school opbrengstgericht wanneer een school systematisch en doelgericht werkt aan het maximaliseren van de prestaties van haar leerlingen.

Gestructureerd onderwijs

Gestructureerd onderwijs is de derde belangrijke factor van schooleffectiviteit (Essink, 2007; Marzano, 2007; Scheerens, 2007):

- Het eerste kenmerk van gestructureerd onderwijs is doelgericht en planmatig werken: een heldere curriculum- en lesopbouw (Onderwijsraad, 2010). Dit leidt, in samenhang met goed klassenmanagement, tot een verhoging van de effectieve leertijd (Oostdam, 2009).
- Het tweede kenmerk is het bieden van een uitdagende leeromgeving. Een voorbeeld is werken met voor kinderen herkenbare situaties, bijvoorbeeld door rekenvragen te verwerken in een herkenbaar verhaaltje. Een uitdagende leeromgeving zet kinderen aan het denken (Oostdam, 2009).
- Het derde kenmerk is het geven van adequate ondersteuning en feedback. Veel gehanteerde werkwijzen daarbij zijn 'modeling' (zaken voordoen, hardop denken of bepaalde denkprocessen bespreken), 'monitoring' (bewaken en bijsturen van leer- en denkprocessen) en 'scaffolding', het stutten van het leerproces door bijvoorbeeld aanwijzingen te geven, een deel van de oplossing te geven, of hardop mee te denken (Oostdam, 2009)

2.2.4. Types van schoolinterventies

Schoolinterventies en programma's die worden ingezet zijn onder te verdelen in de drie niveaus die eerder in deze paragraaf staan omschreven (schoolbreed, klassenmanagement en schoolcurricula). De veilige en zorgzame leeromgeving vallen bijvoorbeeld grotendeels onder de niveaus schoolbreed en klassenmanagement. Een ander belangrijk element zijn programma's en trainingen op het niveau van de jeugdigen zelf. Deze programma's zijn vaak een onderdeel van het schoolcurricula. Programma's die onder deze categorie vallen zijn bijvoorbeeld programma's gericht op het trainen van de sociaal-emotionele en gedragsontwikkeling en specifieke programma's die na schooltijd plaatsvinden. Dit laatste type programma heeft een overlap met het domein wijk omdat het in de vrije tijd van de jeugdige plaatsvindt en soms ook in de wijk wordt uitgevoerd. Omdat deze programma's vaak ook binnen de school plaatsvinden en een schools karakter hebben, worden ze onder dit domein beschreven.

Training van sociaal- emotionele en gedragscompetenties

Competentietrainingen op het gebied van de sociaal- emotionele en gedragsontwikkeling is een veelvuldig gebruikte en onderzochte aanpak binnen het onderwijs.

Sklad, Diekstra, De Ritter & Ben (2012) hebben onderzoek gedaan naar de effectiviteit van programma's die zich richten op het bevorderen van de sociale, emotionele en gedragsontwikkeling. Uit onderzoek blijkt dat interventies en programma's die zich richten op deze drie competenties effectief zijn op meerdere gebieden. Het grootste effect is gevonden op het bevorderen van sociaal emotionele competenties. Daarnaast zijn er ook significante effecten gevonden op het bevorderen van het zelfvertrouwen, zelfperceptie en schoolresultaten, maar ook op het gebied van afname van depressiviteit, emotionele of gedragsproblemen en de preventie van drugsgebruik en delinquent gedrag (Sklad, et al., 2012).

De sociaal emotionele ontwikkeling kenmerkt zich door een vijftal competenties: 1) zelfbewustzijn, 2) zelfmanagement, 3) sociaal bewustzijn, 4) relationele vaardigheden en 5) verantwoord beslissingen nemen. Volgens de literatuur zijn er een tweetal strategieën die ingezet worden om de sociaal emotionele competenties van leerlingen te vergroten. De eerste strategie is het geven van instructie over het gewenste gedrag passend bij de ontwikkeling, de context en de cultuur. Door de systematisch te instrueren, de jeugdigen te laten oefenen in verschillende soorten situaties en het de jeugdigen te laten toepassen in de dagelijkse praktijk, leren de jeugdigen wat sociaal en emotioneel passend gedrag is en hoe ze het moeten toepassen. De tweede strategie is gericht op het borgen van een veilige leeromgeving voor de jeugdigen waarin ruimte is voor ouder en leerling initiatieven, er sprake is van goed klassenmanagement, goede onderwijspraktijken en er activiteiten zijn gericht op de wijk. Via deze twee strategieën voelen de jeugdigen zich meer gewaardeerd, wordt de intrinsieke motivatie vergroot om te presteren, en worden de sociaal emotionele competenties versterkt die de jeugdigen helpen beter te presteren op school en gezond gedrag en goed burgerschap stimuleren (Durlak et al., 2011).

Durlak en collega's (2011) hebben een meta-analyse uitgevoerd naar de effectiviteit van competentietrainingen op het gebied van sociaal emotionele ontwikkeling in de schoolomgeving. In het onderzoek zijn 213 studies betrokken en een gelijk aantal interventies is onderzocht. De onderzoekers hebben onderzocht welke uitvoeringsaspecten van invloed zijn op de effectiviteit, hierbij hebben ze onderscheid gemaakt in: a) uitvoering van een programma door een onderwijsprofessional, b) uitvoering van het programma door een niet-onderwijsprofessional en c) multi-component aanpak. De laatste categorie bestaat uit programma's die gericht zijn op meerdere componenten, bijvoorbeeld zowel het schoolbeleid aanpassen als activiteiten uitvoeren met de leerlingen, of zowel activiteiten met leerlingen als het stimuleren van ouders om hun kind te begeleiden met huiswerk. Uit het onderzoek blijkt dat schoolprogramma's een effectieve methode zijn om de sociaal-emotionele competenties te vergroten. De grootste effecten worden gevonden bij de programma's die worden uitgevoerd door onderwijspersoneel. Dit betekent dat programma's die de sociaal emotionele competenties vergroten, kunnen worden geïntegreerd in de school en dat de programma's niet door een externe uitgevoerd hoeven te worden. De programma's blijken effectief te zijn in alle reguliere onderwijssectoren. De multi-componenten aanpakken blijken minder effectief te zijn dan de single-componenten aanpak. Dit is een verrassende uitkomst omdat uit andere onderzoeken blijkt dat de multi-componenten aanpak juist effectiever is (Catalano, 2004). De onderzoekers geven als verklaring dat de multi-componenten programma's die in het onderzoek zijn meegenomen niet allemaal voldeden aan de SAFE criteria en dat er bij deze programma's meer implementatie problemen werden ondervonden. Dit betekent dat het voor de effectiviteit van groot belang is dat het evidence based (SAFE) programma is en dat tijd en aandacht wordt besteed aan de implementatie.

Naschoolse programma's

Naast aanpakken die in school worden uitgevoerd om de positieve ontwikkeling te bevorderen zijn er ook aanpakken die na schooltijd plaatsvinden, maar wel passen binnen de onderwijscontext. Dit zijn bijvoorbeeld naschoolse programma's die zich richten op competentietrainingen. Durlak en Weissberg (2007) en Durlak, Weissberg en Pachan (2010) hebben onderzoek gedaan naar de effectiviteit van deze programma's. In de meta-analyse uit 2007 zijn 73 programma's onderzocht en in de meta-analyse uit 2010 zijn 69 programma's betrokken. In de twee meta-analyses zijn dezelfde onderdelen onderzocht op effectiviteit, namelijk: gevoelens en gedrag, aanpassingsvermogen en de schoolresultaten. Onder deze onderdelen vallen de volgende indicatoren: zelfperceptie, schoolbinding, positief sociaal gedrag, probleem gedrag, drugsgebruik, cijfers, examenuitslagen en aanwezigheid op school. Uit beide meta-analyses blijken de programma's op alle indicatoren effectief te zijn op één na, namelijk school aanwezigheid. In de twee meta-analyses wordt dan ook geconcludeerd dat naschoolse programma's positieve gevoelens en gedrag van jeugdigen jegens zichzelf en de school én de schoolresultaten verbeteren. Uit de onderzoeken komen daar wel twee belangrijke randvoorwaarden voor naar voren. De programma's moeten voldoen aan de SAFE criteria en voor het bevorderen van de schoolresultaten is het van belang dat er een gedegen academisch component in het programma is verweven. Het is volgens de onderzoekers de investering waard om in de wijk naschoolse programma's aan te bieden aan jeugd (Durlak & Weissberg, 2007; Durlak, Weissberg & Pachan, 2010).

Voor meer informatie over wat werkt in de school en in de klas omtrent het bevorderen van een positieve ontwikkeling, zie: Naar meer wenselijk gedrag op de basisschool. Wat werkt? (De Baat & Moerkens, 2013) en het dossier Onderwijs en Zorg op <http://www.nji.nl/Onderwijs-en-zorg>.

2.2.5. Voorbeelden van (erkende) interventies

In deze paragraaf worden een aantal voorbeelden gegeven van interventies die in de voorschoolse voorzieningen of de school kunnen worden uitgevoerd om de ontwikkeling voor jeugdigen te bevorderen.

Voor- en vroegschoolse educatie (VVE)

Piramide

Een voorbeeld van een VVE programma om de ontwikkeling te stimuleren in de voorschoolse voorzieningen is Piramide. Piramide is gericht op brede ontwikkelingsstimulering van jonge kinderen zodat zij met succes de basisschool kunnen volgen.

Piramide is oorspronkelijk ontwikkeld voor kinderen van 2,5 tot 6 jaar die de peuterspeelzaal en groep 1 en 2 van de basisschool bezoeken met speciale aandacht voor kinderen die extra steun nodig hebben, zoals allochtone en autochtone kinderen in achterstandssituaties.

Inmiddels is Piramide uitgebreid en verbreed tot een methode voor alle jonge kinderen van 0 tot 7 jaar in kinderdagverblijf, peuterspeelzaal en basisschool. De complete educatieve methode blijft aandacht houden voor met name allochtone en autochtone kinderen in achterstandssituaties.

Daarnaast bevat de Piramide methode uitbreiding op de bestaande thema's voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong. De kinderen worden breed in hun ontwikkeling gestimuleerd door een combinatie van spelen, werken en leren. Kinderen die extra steun nodig hebben, krijgen speciale aandacht in de vorm van tutoring, taalstimulering en spel. Ouders worden betrokken bij het

programma door onder andere thuis met hun kind activiteiten te doen die aansluiten bij wat het kind in de speelzaal of op school heeft gedaan.

Er hebben drie Nederlandse onderzoeken met zwakke bewijskracht plaatsgevonden naar de effecten van Piramide. De resultaten wisselen per onderzoek. De effecten van Piramide zijn gunstiger voor kinderen die als peuter zijn gaan deelnemen aan het programma en liggen vooral op het cognitieve vlak. Op sociaal-emotioneel gebied zijn er geen effecten gevonden.

Piramide is opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies als 'goed onderbouwd'.

Beschermende factoren:

- *Binding*: kinderen leren kennis en vaardigheden om beter mee te komen en mee te doen op school waardoor de binding met school bevorderd zal worden.
- *Kansen voor betrokkenheid*: activiteiten gericht op ouderbetrokkenheid zijn onderdeel van de aanpak. Daarnaast worden kinderen aangemoedigd om actief mee te doen aan groepsactiviteiten in de klas.
- *Prosociale normen*: er is expliciet aandacht voor positief gedrag (o.a. samenspelen, samenwerken) in de klas.
- *Erkenning en waardering*: de leidster/leerkracht toont door haar responsieve houding erkenning en waardering voor positief gedrag.
- *Competenties*: Piramide richt zich op de brede ontwikkeling van kinderen met daarbij ook specifieke aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling.
- *Cognitieve vaardigheden*: activiteiten zijn gericht op het stimuleren van de cognitieve en taalontwikkeling.
- *Schoolmotivatie*: wanneer kinderen vaardigheden aangereikt krijgen om beter mee te kunnen doen op school zullen ze met meer plezier naar school gaan.
- *Positieve identiteit*: aandacht voor wat kinderen wel kunnen en voor positief gedrag zal hun zelfvertrouwen doen toenemen.

School

Hieronder worden een aantal voorbeelden gegeven van interventies die passen binnen de drie verschillende niveaus, namelijk: schoolbreed, klassenmanagement en schoolcurricula.

Schoolbreed

De Vreedzame School

De Vreedzame School is een programma voor het basisonderwijs waarin sociale competenties en democratisch burgerschap centraal staan. Het doel is om de school en de klas te laten functioneren als een democratische gemeenschap, waarin iedereen zich verantwoordelijk en betrokken voelt en constructief omgaat met conflicten. Een hoger doel is om de sociale betrokkenheid van kinderen ten aanzien van 'de gemeenschap' te vergroten, waardoor positief gedrag toeneemt en de onzekerheid en handelingsverlegenheid van leerkrachten afneemt.

Er is geen Nederlands onderzoek naar de effectiviteit van de interventie. De Vreedzame School is opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies als 'goed onderbouwd'. Zie voor meer informatie: www.devreedzameschool.nl en www.nji.nl/jeugdinterventies.

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen*: Positieve normen voor gedrag in de klas en in de omgang met elkaar maken expliciet onderdeel uit van de aanpak.
- *Kansen voor betrokkenheid*: Participatie van leerlingen staat centraal. Alle leerlingen leveren een bijdrage aan de 'gemeenschap'. Gezamenlijk maken ze afspraken over de invulling van hun taken en verantwoordelijkheden binnen deze gemeenschap.
- *Competenties*: Kinderen leren sociale competenties zoals het positief communiceren met elkaar en het omgaan met conflicten. Daarnaast ontwikkelen ze emotionele competenties doordat ze leren hun gevoelens te (h)erkennen en te uiten.
- *Binding*: Er wordt gewerkt aan een positief klimaat in de klas waarbij betrokkenheid en verantwoordelijkheid van leerlingen centraal staat. Een positief klimaat zal bijdragen aan de binding die kinderen hebben met hun klas en de school.
- *Sociale steun*: Een positieve klimaat in de klas waarin leerlingen positieve manieren van omgang en communicatie met elkaar leren en zich betrokken voelen zal er toe bijdragen dat zij elkaar steunen in situaties waar dat nodig is.
- *Erkenning en waardering*: Leerkrachten leren erkenning en waardering te tonen voor positief gedrag en dit aan te moedigen.

Klassenmanagement

Taakspel

Een voorbeeld van een programma om de klassenorganisatie te verbeteren is Taakspel. Het bestaat uit een groepsgerichte aanpak voor kinderen van groep 4 tot en met 8 van het basisonderwijs, waarbij kinderen middels een spel leren zich beter aan klassenregels en regels op de speelplaats te houden. Doel is een toename van wenselijk ofwel positief gedrag en het verbeteren van taakgericht gedrag bij de kinderen, evenals het bevorderen van een positief klimaat in de klas en op school. Uiteindelijk doel is beginnend probleemgedrag in een vroeg stadium om te buigen in positief gedrag. Er zijn inmiddels ook ervaringen met Taakspel in de eerste groepen van het basisonderwijs, in het voortgezet onderwijs, op het plein en in de kinderopvang.

Naar de effecten van Taakspel hebben in Nederland diverse studies met sterke bewijskracht plaatsgevonden. Zo laat onderzoek door de makers van Taakspel zien dat kinderen meer taakgericht gedrag en minder regelovertredend gedrag vertonen, in vergelijking met kinderen die Taakspel niet kennen (Van der Sar, 2004). Onderzoek door Erasmus MC toont onder andere aan dat Taakspel-kinderen significant minder gedrags- en emotionele problemen hebben dan kinderen van de controlegroep (o.a. Van Lier, Vuijk & Crijnen, 2005). Uit onderzoek door de Vrije Universiteit Amsterdam blijkt dat Taakspel-kinderen na afloop betere relaties met leeftijdsgenoten hebben en minder externaliserend gedrag vertonen (Witvliet, Van Lier, Cuijpers & Koot, 2009). Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat de effecten van Taakspel zelfs nog waarneembaar zijn in de volwassenheid. Met name mannen gebruikten minder vaak alcohol en drugs en hadden minder psychische stoornissen (Poduska, Kellam, Wang, Brown, Ialongo & Toyinbo, 2008; Kellam, Brown, Poduska, Ialongo, Wang, Toyinbo, Petros, Ford, Windham & Wilcox, 2008).

Taakspel is opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies als 'effectief volgens sterke aanwijzingen'. Zie voor meer informatie: www.taakspel.nl en www.nji.nl/jeugdinterventies.

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen*: Taakspel is gericht op bevorderen van positief gedrag
- *Kansen voor betrokkenheid* zijn aanwezig door actief onderdeel te zijn van een team in de klas.

- *Competenties*: kinderen leren vaardigheden voor zelf-controle en samenwerking met leeftijdsgenoten.
- *Erkenning & waardering*: kinderen worden beloond voor goed gedrag.
- *Binding met school*: wordt bevorderd doordat kinderen actief betrokken zijn en positieve ervaringen opdoen in de klas in een team met klasgenoten.
- *Sociale steun*: kinderen werken in teams waarbij ze elkaar aanmoedigen en ondersteunen om zich aan de regels te houden
- *Schoolmotivatie*: door te werken aan een positief klimaat in de klas en in de school zullen kinderen met meer plezier naar school gaan.

Schoolcurricula

Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD)

Een voorbeeld van een programma in Nederland om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te stimuleren is het Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD). PAD is een programma om de sociaal-emotionele ontwikkeling te stimuleren van kinderen van 4 tot 12 jaar in het regulier en speciaal basisonderwijs, scholen voor speciaal onderwijs en Regionale Expertise Centra (REC). Naar de effecten van PAD hebben in Nederland twee onderzoeken met sterke bewijskracht plaatsgevonden. Eén onderzoek binnen het reguliere basisonderwijs toont een toename van de emotionele competenties van kinderen en een afname van ADHD, oppositioneel gedrag en gedragsproblemen (Paulussen, 2008). Het tweede onderzoek bekeek de effecten van PAD op de ontwikkeling van agressie bij jongens met externaliserend gedrag in het regulier, speciaal basis onderwijs (SBO) en in het speciaal onderwijs (SO). In het reguliere onderwijs en het SBO neemt de agressie van de jongens volgens leerkrachten significant af. In het speciaal onderwijs zijn geen effecten gevonden (Louwe, Van Overveld, Merk & Orobio de Castro, 2010).

PAD is opgenomen in de databank Effectieve jeugdinterventies als 'effectief volgens goede aanwijzingen'. Zie voor meer informatie: www.padleerplan.nl en www.nji.nl/jeugdinterventies.

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen* voor gedrag PAD richt zich op preventie van geweld, agressie en andere gedragsproblemen door het vergroten van de sociale competenties van kinderen..
- *Competenties*: PAD richt zich op sociaal-emotionele competenties met onder meer aandacht voor zelf-controle en probleemoplossing in sociale situaties.
- *Kansen voor betrokkenheid* bij prosociale leeftijdsgenoten tijdens de lessen.
- *Erkenning en waardering* voor participatie en vorderingen tijdens de lessen
- *Binding met school*: door kansen voor betrokkenheid, positieve ervaringen met klasgenoten, toegenomen sociale competenties en meer positief gedrag zal de binding met school toenemen.
- *Positieve identiteit*: een van de doelen van PAD is het versterken van de eigenwaarde van de kinderen. Dit gebeurt onder meer door expliciete aandacht voor de positieve eigenschappen van kinderen.

2.3. Wijk

De wijk vormt de directe omgeving waarin kinderen opgroeien en ouders hun kinderen opvoeden. De invloed van deze sociale omgeving op de ontwikkeling van jeugdigen wordt steeds meer onderkend. De samenhang en samenstelling van de wijk kunnen enerzijds de risico's doen toenemen en anderzijds de mogelijkheden van kinderen vergroten. Welke invloed een wijk als leefomgeving

heeft op de ontwikkeling van jeugdigen hangt af van de kwaliteit van die leefomgeving. De kwaliteit van de wijk kan worden bepaald aan de hand van sociaal- economische aspecten als inkomen, woonsituatie, gezondheidssituatie, vrijetijdsactiviteiten, mobiliteit en sociale participatie. De kwaliteit van de leefomgeving hangt mede samen met de voorzieningen die er voor jeugdigen zijn, of er goede scholen zijn en of ouders zich ondersteunt voelen in de opvoeding (Ince, et al., 2004).

In deze paragraaf beschrijven we hoe de wijk invloed heeft en kan hebben op de ontwikkeling van jeugdigen, wat de werkzame factoren zijn van wijk programma's en geven we tenslotte een aantal voorbeelden van programma's die in wijkverband worden uitgevoerd.

We baseren ons in deze paragraaf met name op de theoretische verkenning van Kesselring (2010), de handreiking 'De rol van de Centra voor Jeugd en Gezin bij versterking van de pedagogische civil society' van Gemmeke (2011) en het onderzoek van de National Research Council and Institute of Medicine (2002) dat onderzoek heeft gedaan naar de werkzame elementen van wijkprogramma's.

2.3.1. Invloed van de wijk op het welzijn van jeugdigen en gezinnen

De wijk is net als de domeinen gezin en school een domein dat een grote invloed heeft op het welzijn van kinderen en een grote rol kan hebben in het bevorderen van het welzijn van kinderen. Er zijn verschillende theoretische stromingen binnen de wetenschap die het belang van de wijk en sociale verbindingen in de wijk bepleiten. Eén van deze stromingen is community psychology . Community psychology is specifiek gericht op de invloed van de wijk en het bevorderen van het welzijn van jeugdigen. Oorzaken van mogelijke problemen bij jeugdigen worden niet gezocht in het individu maar in de sociale omgeving van de jeugdige of het gezin (Kesselring, 2010). Veel gedragsproblemen of andere problemen kunnen namelijk gezien worden als aanpassing aan ongunstige omstandigheden (Rappaport & Seidman, 2000), bijvoorbeeld de relatie tussen vandalisme en verveling bij jongeren. Ook het transactioneel ecologisch model heeft als uitgangspunt dat de omgeving waarin kinderen opgroeien van invloed is op de ontwikkeling en het gedrag van kinderen. Dit model is een samenstelling van het transactioneel model van Sameroff en het ecologisch model van Bronfenbrenner. Tot slot onderschrijven meerdere studies het belang van sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal ontstaat in de relaties tussen mensen. Door deze relaties kunnen personen over bepaalde hulpbronnen beschikken die ze zonder die relaties niet zouden hebben, (Kesselring, 2010), bijvoorbeeld goed opvoedadvies van de buurvrouw. Deze invalshoeken geven weer dat de wijk van invloed is op de ontwikkeling van kinderen en dat de wijk als hulpbron kan fungeren wanneer er sprake is van een gemeenschap waarin de inwoners elkaar kennen. Een visie die gebruikt maakt van onder andere deze theoretische invalshoeken is de pedagogische civil society.

Pedagogisch civil society

Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen is het van belang dat zij opgroeien in een sociale opvoedomgeving. In deze omgeving voelen mensen zich betrokken en medeverantwoordelijk door bijvoorbeeld een oogje in het zeil te houden als kinderen in de buurt buiten spelen, of door opvoedvragen uit te wisselen. Deze sociale opvoedomgeving wordt ook wel de pedagogische civil society genoemd (De Winter, 2008; Gemmeke, 2011). Ouders en jeugdigen ervaren het belang hiervan en zijn vaak bereid om iets voor elkaar te betekenen in de opvoeding. Ouders hebben behoefte aan uitwisseling van ervaringen en onderlinge steun omtrent de dagelijkse opvoedpraktijk (Bucx, 2011).

Uit onderzoek blijkt dat sociale aspecten in een wijk een sterke beschermende factor zijn voor jeugdigen. Door de omgang tussen mensen van alle leeftijden te verbeteren wordt de positieve ontwikkeling bevorderd. Dit kan door informele sociale contacten te vermeerderen en de sociale controle, het vertrouwen en de betrokkenheid tussen mensen te vergroten. Daarnaast is het van belang dat jeugdigen de mogelijkheid hebben om in de wijk hun vaardigheden te ontwikkelen en dat zij hierin erkend worden (Ince, et al., 2004). Ook Baartman (2009) en De Winter (2008) stellen dat sociale steun in de wijk de draagkracht van gezinnen vergroot. De Vos, Glebbeek en Wielers (2009) beschrijven dat het voor jeugdigen van belang is dat zij opgroeien in sociaal sterke wijken omdat zij leren van voorbeeldgedrag van anderen.

De pedagogische civil society bestaat uit drie vormen van betrokkenheid van burgers bij de opvoeding van jeugdigen:

- *Informeel steun*, op deze steun kunnen ouders terugvallen wanneer dit nodig is. Deze steun bestaat uit emotionele ondersteuning door bijvoorbeeld een luisterend oor te bieden, opvoedondersteuning door ervaringen uit te wisselen en elkaar te adviseren, en ook uit praktische ondersteuning, zoals oppassen.
- *Informeel sociale controle*, wanneer de inwoners van een wijk elkaar goed kennen en er sprake is van een gedeelde sociale norm is het gemakkelijker en meer gewoon om elkaar aan te spreken op ieders gedrag.
- *Intergenerationeel contact*, dit contact vindt plaats tussen volwassenen en jeugdigen. Volwassenen zijn rolmodellen voor jeugdigen en hebben daarom een belangrijke rol in het bevorderen van een positieve ontwikkeling. Deze volwassenen zijn buurtbewoners, leerkrachten, familieleden en bijvoorbeeld de sportcoach (Gemmeke, 2011).

Een goed voorbeeld waarin actief waarin de pedagogische civil society wordt vormgegeven is het programma Allemaal opvoeders. Alle activiteiten binnen het programma Allemaal Opvoeders kennen hetzelfde hoofddoel: het vestigen van een goed functionerende pedagogische civil society. In een goed functionerende PCS bestaat er bij burgers de attitude om met elkaar in de eigen sociale netwerken en het publieke domein verantwoordelijkheden rond het opgroeien en opvoeden van kinderen te delen, in de vorm van informele wederzijdse steun en informele sociale controle. Voor voorbeelden hoe het programma Allemaal opvoeders concreet wordt vormgegeven in verschillende gemeenten zie: www.allemaalopvoeders.nl.

2.3.2. Werkzame elementen

De National Research Council and Institute of Medicine (2002) heeft onderzoek gedaan naar werkzame elementen van programma's die zich richten op het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen in de wijk. De onderzoekers doen een aantal aanbevelingen die ook voor Nederlandse programma's van toepassing zijn:

- De programma's moeten aansluiten bij de ontwikkelgebieden van jeugdigen en moeten gericht zijn op wenselijk gedrag nu en in de toekomst voor een succesvolle transitie naar het volwassenleven.
- De wijk moet een set aan programma's en activiteiten aanbieden die voldoen aan de behoeften van jeugdigen en ouders in alle leeftijden en andere diversiteiten. Extra aandacht moet besteed worden aan kansarme jeugdigen en gezinnen. Het aanbod moet verzorgd en gecoördineerd worden door lokale partijen.

- Om te zorgen dat de programma's bereikbaar zijn voor jongeren en ouders is het van belang dat er in de wijk wordt gemonitord en gestuurd wordt op beschikbaarheid, toegankelijkheid en op de kwaliteit van de programma's.
- Er moeten genoeg middelen geboden worden aan de wijk om een wijk-breed aanbod te kunnen bieden, te coördineren en te evalueren. Dit kan het beste worden vormgegeven door een intermediaire partij waarin uitvoerders, onderzoekers, financiers en beleidsmakers betrokken zijn.
- Alle programma's die in de wijk worden uitgevoerd moeten structureel worden geëvalueerd, zodat de implementatie kan worden verbeterd en er inzicht kan worden verkregen in de uitkomsten van het programma. Het is belangrijk dat voor de evaluaties voldoende middelen worden geboden.

Naast deze aanbevelingen hebben de onderzoekers ook een overzicht gemaakt van een aantal beschermende factoren en welke elementen programma's moeten bevatten om deze werkzame factoren te bevorderen. De beschermende factoren komen overeen met de top 10 beschermende factoren die in dit artikel centraal staan.

Beschermende factoren	Werkzame elementen in programma's
Fysieke en psychische veiligheid	Veiligheid en gezondheid bevorderende activiteiten. Activiteiten die gericht zijn het bevorderen van goede en veilige interactie tussen leeftijdsgenoten (<i>peer group interaction</i>).
Duidelijke structuur	Grenzen stellen. Duidelijke en consistente regels en verwachtingen. Zo streng als nodig aanpak. Continuïteit en voorspelbaarheid. Duidelijke grenzen.
Ondersteunende relaties	Activiteiten gericht op het bevorderen van: warmte, nabijheid, verbondenheid, goede communicatie, zorgzaamheid, ondersteuning, veilige bindingen en responsiviteit.
Kansen voor betrokkenheid	Kansen om betekenisvol betrokken te worden ongeacht geslacht, achtergrond, seksuele geaardheid of handicap. Activiteiten gericht op sociale betrokkenheid, sociale verbintenis en integratie. Kansen om de sociaal-culturele identiteit te ontwikkelen. Het stimuleren van culturele en bi-culturele vaardigheden.
Prosociale normen	Duidelijke gedragsregels, verwachtingen, gebruiken en aandacht voor normen en waarden.
Erkenning en waardering	Activiteiten gericht op empowerment die de autonomie van jongeren bevorderen. De jongeren de kans geven iets te betekenen voor de wijk. De jongeren serieus nemen. Activiteiten gericht op het geven van verantwoordelijkheden en de jongeren betekenisvolle uitdagingen bieden. Daarbij is het belangrijk dat de activiteiten gericht zijn het verbeteren van vaardigheden en gedrag en niet zozeer op het huidige functioneringsniveau.
Competentieontwikkeling	Activiteiten gericht op het ontwikkelen van fysieke, intellectuele, psychische, emotionele en sociale competenties. Kansen om te leren over verschillende culturen of verschillende

	culturele aspecten. En tot slot kansen om het sociaal en cultureel kapitaal te ontwikkelen.
Integrale aanpak tussen gezin, school en wijk	Activiteiten gericht op afstemming, coördinatie en overeenstemming in de drie domeinen, gezin, school en wijk.

2.3.3. Types van wijkprogramma's

Ince en collega's (2004) beschrijven een drietal type programma's die in de wijk kunnen worden ingezet om de ontwikkeling van jeugdigen te bevorderen. Deze programma's zijn gericht op buurtactivering, vrijetijdsprogramma's en programma's die gericht zijn op de wijk én de school.

Buurtactivering

Om de wijk actief in te zetten om de ontwikkeling van jeugdigen te bevorderen is het van belang dat de bewoners van de wijk zich verbonden voelen. Wanneer zij zich verbonden voelen zijn zij eerder geneigd te participeren in de wijk (Dekker, 2006). Bartelink (2012) beschrijft dat het voor het versterken van sociale netwerken in de wijk van belang is dat er voldoende ontmoetingsplekken zijn voor ouders. Voor meer informatie over het versterken van sociale netwerken zie 'Wat werkt bij het versterken van sociale netwerken van gezinnen?' (Bartelink, 2012). Om de ontwikkeling van jeugdigen en gezinnen in de wijk te bevorderen is het van belang dat de binding met de wijk wordt versterkt, er mogelijkheden zijn voor participatie en er activiteiten plaatsvinden gericht op de bevordering van de vaardigheden van jeugdigen en ouders.

Vrijetijdsprogramma's

Vrijetijdsprogramma's zijn erop gericht kinderen een zinvolle dagbesteding te bieden na schooltijd. Volgens Ince en anderen (2004) is de deelname aan deze activiteiten goed voor een positieve ontwikkeling. Door deelname aan activiteiten van het buurthuis, sportverenigingen, hobbyclubs of muziekschool ontwikkelen jongeren hun creatieve, sportieve, en culturele interesses, jeugdige ontdekken wat ze leuk vinden en waar ze goed in zijn. Daarnaast kunnen sluimerende talenten tot leven komen en bieden zij soms zelfs een beroepsperspectief. Bovendien worden de jeugdigen opgenomen in meerdere sociale verbanden. Volgens Ince e.a. (2004) werken vriendschappen en vrijetijdsactiviteiten beschermend: goede sociale vaardigheden, erkenning en waardering, betrokkenheid en sociale bindingen behoeden kinderen voor het ontwikkelen van probleemgedrag. Er is nog weinig bekend over de effectiviteit van deze vrijetijdsprogramma's. Er zijn wel een aantal factoren bekend waarvan het succes afhangt:

- Aansluiten op de leef- en belevingswereld van de beoogde doelgroep.
- Kennis over de waarden en normen, wensen en ideeën.
- Mogelijkheid tot inspraak en actieve inbreng van de jeugdige zelf.

Buurt en school programma

In dit type programma of aanpak wordt er een gezamenlijk aanpak gehanteerd vanuit de school en de wijk om de ontwikkeling van jeugdigen positief te bevorderen. Vaak wordt er ook met andere organisaties samengewerkt zoals de kinderopvang, de gezondheidszorg en het buurtwerk. Deze samenwerkingsvormen zijn meestal een onderdeel van integraal jeugd beleid dat door de gemeenten wordt ontwikkeld.

2.3.4. Voorbeelden van interventies

Er zijn een aantal voorbeelden van interventies die gericht zijn op het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen in de wijk.

Buurt en school programma

De Vreedzame Wijk

'De Vreedzame Wijk' is een uitbreiding van het programma 'De Vreedzame school'. Scholen, welzijnsorganisaties, kinderdagverblijven, sportfaciliteiten en andere jeugdvoorzieningen in de wijk werken volgens dezelfde pedagogische uitgangspunten aan een positief sociaal klimaat in de wijk, met betrokken inzet van kinderen zelf. Dit gebeurt via diverse kinderactiviteiten, training van kinderen tot wijkmediator, en activiteiten van kinderraden. Ook ouders worden in het programma betrokken.

Doel van 'De Vreedzame Wijk' is het realiseren van een gezamenlijke pedagogische visie bij alle betrokken jeugdvoorzieningen in de wijk, op basis waarvan kinderen zelf een bijdrage gaan leveren aan een veilig, positief sociaal klimaat in de wijk.

De Universiteit van Utrecht heeft in 2010-2011 evaluatieonderzoek uitgevoerd naar De Vreedzame Wijk. De belangrijkste conclusie is dat er aan twee voorwaarden voldaan moet zijn, willen kinderen hun 'vreedzame competenties' op wijkniveau gaan toepassen: 1) zij hebben zich de competenties al voldoende eigen gemaakt in het Vreedzame- Schooltraject; 2) tijdens activiteiten in de wijk is voldoende duidelijk en zichtbaar dat men daar werkt volgens de principes van De Vreedzame Wijk. De methodiek is goed uitgewerkt, overdraagbaar en onderbouwd door een gedegen betoog, dat gebaseerd is op wetenschappelijke theorie en onderzoek (Databank Methodieken Pedagogische Kwaliteit).

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen:* Positief (sociaal) gedrag wordt met de aanpak uitgedragen en aangemoedigd.
- *Kansen voor betrokkenheid:* Kinderen worden actief betrokken bij activiteiten in de wijk.
- *Binding:* Door de betrokkenheid van kinderen in allerlei activiteiten en de bijdrage die ze leveren aan een positief klimaat in de wijk zal hun binding met de wijk vergroot worden.

Buurtactivering

Thuis Op Straat

Thuis Op Straat (TOS) heeft als doel het realiseren van een veiliger speelklimaat en betere sfeer in buurten en op pleinen. Centraal in de aanpak staat het organiseren van activiteiten op pleinen, waarbij wordt ingezet op positief gedrag van de deelnemende kinderen (4 – 20 jaar) en op het betrekken van andere pleingebruikers. Daarnaast worden onder meer jongeren ingezet als rolmodel en worden problemen bij kinderen of fysieke problemen in de wijk gesignaleerd.

In onderzoek naar praktijkervaringen geven TOS-medewerkers aan dat TOS een positief effect heeft op het gedrag van kinderen. Een langdurige aanwezigheid en goed luisteren naar wat kinderen willen zijn hierbij belangrijk. Jongeren die bij TOS hebben gewerkt geven aan dat dit heeft bijgedragen aan hun zelfvertrouwen en ambitie en dat ze hiermee hun kansen op de arbeidsmarkt vergroot hebben. Buurtbewoners ervaren meer saamhorigheidsgevoel en veiligheid in de wijk, meer buiten spelende

kinderen en beter gedrag. Van 2009 tot 2014 wordt door het Verwey-Jonker Instituut een effectstudie naar TOS uitgevoerd (Databank Effectieve Sociale interventies).

Beschermende factoren:

- *Prosociale normen:* Positieve normen voor gedrag in openbare (speel) ruimtes worden uitgedragen. Samendelen en samenspelen zijn belangrijke aspecten hierbij.
- *Kansen voor betrokkenheid:* Samen met buurtbewoners (waaronder kinderen en jongeren) wordt gezocht naar oplossingen voor problemen in de openbare ruimte. Ook bij de daadwerkelijke uitvoering worden ze betrokken.
- *Erkenning en waardering:* kinderen en jongeren krijgen erkenning en waardering voor positief gedrag en hun bijdrage aan het bewerkstelligen van een positief speelklimaat.
- *Binding:* Het werken aan een verbetering van het speel- en leefklimaat in de wijk en betrokkenheid van de bewoners hierbij zal bijdrage aan de binding met de wijk.

Portiek Portiers

'PortiekPortiers' is een project waarin een groep van ongeveer 10 kinderen, in de leeftijd van 8 tot 12 jaar, wordt opgeleid tot toezichthouders in de buurt. Zij worden hierbij begeleid door een projectteam van een of meer begeleiders in de wijk, en een projectleider van Stichting De Bakkerij die het project ontwikkelde. Na hun opleiding gaan de kinderen onder begeleiding een half jaar lang wekelijks op inspectie door de buurt, in tenue en gewapend met vuilniszakken. Zij kunnen ook andere klussen ter verbetering van de wijk doen, in samenspraak en samenwerking met buurtgenoten.

Het doel van PortiekPortiers is kinderen verantwoordelijkheid te laten nemen voor een schone en fijne leefomgeving en hun op speelse doch serieuze wijze bewust te maken van de consequenties van vernieling en vervuiling. Hiertoe worden de kinderen opgeleid tot toezichthouders van hun eigen buurt.

Er is geen onderzoek voorhanden, bezijden een leeronderzoek in het kader van een CMV-opleiding waarbij deelnemende kinderen zijn geïnterviewd. Dit wees uit dat kinderen er trots op zijn om PortiekPortier te zijn. Ze voelen zich vooral verantwoordelijk en gemotiveerd voor hun taak als ze hier resultaat van zien (een opgeruimde omgeving). Ze vinden het lastig om buurtbewoners aan te spreken op hun gedrag, maar als dat lukt vergroot het hun zelfvertrouwen. Afsluitend is geconcludeerd dat het project de sociale competenties van de kinderen vergroot, maar de begeleiders als initiator zijn hierbij onmisbaar (Databanken Methodieken Pedagogische Kwaliteit).

Beschermende factoren:

- *Binding:* De kinderen zijn actief betrokken bij het verbeteren van de wijk en worden daar ook verantwoordelijk voor gemaakt. Hierdoor voelen zij zich betrokken bij de wijk en leren zij veel buurtgenoten kennen.
- *Kansen voor betrokkenheid:* Kinderen krijgen een actieve rol en worden toezichthouders voor het schoon houden van de wijk
- *Prosociale normen:* Positieve normen voor gedrag in openbare ruimtes worden uitgedragen. Kinderen leren verantwoordelijkheid te dragen voor een schone omgeving. Daarnaast mogen ze

samen met andere buurtgenoten ook meedenken over andere activiteiten die kunnen worden ingezet ter verbetering van de wijk.

- *Sociale competenties*: Door hun rol als toezichhouder leren ze samen te werken met leeftijdsgenoten en volwassenen en leren ze ook hoe ze anderen kunnen aanspreken op hun gedrag.

Vrijtijdsprogramma's

De Klusklup

Doel van Klusklup is om professionals van brede scholen en/of welzijnsinstellingen te ondersteunen om kinderen kennis te laten maken met hun talenten. Dat gebeurt doordat kinderen kennismaken met ambachten en vakkrachten uit de buurt. Hiermee stimuleren de professionals de talentontdekking en talentontwikkeling bij kinderen door levensecht leren met ambachten en vakkrachten. Kinderen leren bovendien met andere ogen kijken naar hun wijk en de buurtbewoners, omdat ze opdrachten met en voor hen uitvoeren. Dat kan zorgen voor een verbinding van leefmilieus van school, gezin en vrije tijd.

De directe doelgroep van De Klusklup zijn de professionals van brede scholen en/of welzijnsinstellingen die met De Klusklup aan de slag willen als klusklupcoach. De uiteindelijke doelgroep van De Klusklup zijn kinderen in de leeftijd van 10 tot en met 13 jaar. De methodiek is met name bedoeld voor kinderen die een keuze moeten maken voor het vervolgonderwijs en waarvan de ouders een lager opleidingsniveau hebben.

De Klusklup is ontstaan vanuit het idee om kinderen meer leerervaringen in de praktijk te laten opdoen, zodat zij beter in staat zijn om hun talenten te ontdekken en zich beter voor te bereiden op vervolgonderwijs en beroepskeuze. De Klusklup gaat daarbij uit van het concept levensecht leren waarbij de kinderen in de praktijk en onder begeleiding van ambachtslieden, vrijwilligers en de coach een klus uitvoeren. Het uitvoeren van de klussen krijgen daarmee betekenis voor de kinderen zelf: ontdekkend, lerend en reflecterend. De uiteindelijke producten hebben vervolgens ook daadwerkelijk betekenis voor de opdrachtgevers (maatschappelijke organisaties en buurtbewoners). Daarmee waarbij de talenten en voorkeuren van kinderen worden geprikkeld.

De methodiek is goed uitgewerkt, overdraagbaar en onderbouwd door een gedegen betoog (Databanken Methodieken Pedagogische Kwaliteit).

Beschermende factoren:

- *Binding*: in het programma worden specifieke activiteiten uitgevoerd om de binding met de school en de omgeving te versterken.
- *Kansen voor betrokkenheid*: kinderen worden actief betrokken in activiteiten die na school plaatsvinden, hierdoor voelen zij zich betrokken.
- *Constructieve tijdsbesteding*: kinderen leren hoe zij hun vrije tijd in kunnen delen en krijgen ook een set aan activiteiten aangeboden die zij kunnen doen.
- *Competenties*: door het programma ontdekken kinderen wat ze leuk vinden en waar ze goed in zijn. Dit leer hen nieuwe vaardigheden die zij op school en in het werkzame leven nodig hebben.

- *Schoolmotivatie*: kinderen ontdekken in het programma wat ze leuk vinden. Ze zijn op een actieve en leuke manier bezig met leren van nieuwe vaardigheden en talenten wat de schoolmotivatie vergroot.

3. Conclusies en handvatten voor lokaal beleid

In bovenstaande hoofdstukken is aandacht besteed aan de activiteiten die kunnen worden ingezet en de werkzame elementen die bekend zijn om de ontwikkeling van jeugdigen te bevorderen. In dit hoofdstuk worden allereerst de belangrijkste conclusies beschreven. Vervolgens wordt weergegeven wat deze informatie betekent voor lokaal jeugdbeleid. Vervolgens worden er praktische handvatten geboden door de omschrijving van een tweetal sturingsinstrumenten en een overzicht van relevante interventies die kunnen worden ingezet.

3.1. Algemene conclusie

Uit onderzoek zijn algemene werkzame factoren te onderscheiden voor een aanpak op het bevorderen van een positieve ontwikkeling. De belangrijkste algemene factoren die naar voren komen zijn gericht op:

- De kenmerken van het programma zelf: de kenmerken van het programma zijn van invloed op de effectiviteit. Programma's die voldoen aan de SAFE criteria zijn effectiever dan programma's die dat niet doen. De SAFE criteria zijn: een Samenhangend en Actief aanbod, Focus op gedragsverandering en het programma moet Expliciet gericht zijn op het bevorderen van bepaalde onderdelen van een positieve ontwikkeling en niet op het bevorderen van een positieve ontwikkeling in het algemeen. Het moet duidelijk zijn wat het programma wil bereiken en wat verwacht wordt van de betrokkenen. Daarnaast blijken theoretisch goed onderbouwd en uitgevoerd door goed getraind personeel aanvullende werkzame factoren te zijn. Tot slot is het van belang dat de ontwikkeling van jeugdigen van jongs af aan positief wordt gestimuleerd. Dit betekent dat er voor alle leeftijden een aanbod moet zijn en dat in de programma's een lange termijn perspectief wordt gehanteerd.
- Multimodaliteit: de mate waarin het programma de domeinen (de leefgebieden van de jeugdigen) betreft en gebruikt is van invloed op de effectiviteit. Het betrekken van meerdere domeinen is effectiever dan wanneer het programma op één domein gericht is. Daarnaast is het van belang dat programma's niet alleen activiteiten ondernemen met de jeugdige zelf maar ook aandacht besteden aan de context waarin de jeugdige zich begeeft. Bijvoorbeeld het aanpassen van het schoolbeleid of gerichte ondersteuning aan ouders zodat zij de jeugdigen kunnen ondersteunen.
- Inhoud van het programma: programma's die zich richten op meerdere beschermende factoren zijn effectiever dan programma's die gericht zijn op één factor. Voor de effectiviteit is het van belang dat de inhoud van het programma aansluit op kenmerken van de omgeving en van de jeugdigen en hun gezinnen. Voor het bevorderen van een positieve ontwikkeling is het van belang dat het programma aansluit bij de ontwikkelbehoeften van jeugdigen en meerdere beschermende factoren betreft in het programma.
- Implementatie: een goede implementatie vergroot de effectiviteit van het programma en problemen in het implementatieproces verkleinen de effectiviteit. Het is daarom van belang veel tijd en aandacht aan het implementatieproces te besteden.

Het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen is het meest effectief wanneer er samenhangende activiteiten plaatsvinden in de domeinen, gezin, kinderopvang / school en wijk. Voor activiteiten en programma's in iedere domein zijn specifieke werkzame factoren aan te wijzen.

In het gezin en bij de ouders ligt de basis voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen. Activiteiten en programma's in het domein gezin zijn gericht op opvoedingsondersteuning en ontwikkelingsstimulering. Paragraaf 2.1 geeft een overzicht van kenmerken en werkzame elementen van activiteiten en programma's voor ouders om problemen in de opvoeding en ontwikkeling van kinderen te voorkomen en een gezonde ontwikkeling te bevorderen.

Binnen de kinderopvang is het van belang dat er aandacht wordt besteed aan:

- Emotionele veiligheid bieden (sensitieve responsiviteit)
- Autonomie van kinderen respecteren
- Leiding geven en structuur bieden
- Informatie en uitleg geven aan kinderen
- Interacties in de groep begeleiden
- Ontwikkeling van kinderen stimuleren

VVE programma's zijn daarnaast goede aanvullende programma's om de ontwikkeling gericht bij (risico)jeugdigen te versterken.

In het schooldomein staat met name de veilige en zorgzame leeromgeving centraal. Om dit te bewerkstelligen is het van belang dat er gerichte activiteiten plaatsvinden op het pedagogisch klimaat en opbrengstgericht en gestructureerd onderwijs. Er zijn een drietal strategieën die hierin houvast bieden: activiteiten op het niveau van de schoolorganisatie, klassenmanagement en het schoolcurricula.

Tot slot is het in het wijk domein van belang aandacht te hebben voor vrijetijdsprogramma's, buurtactivering en de schakel tussen de school en de wijk. Participatie en de pedagogische civil society zijn hierin belangrijke begrippen.

3.2. Implicaties voor jeugdbeleid

Bovenstaande conclusies hebben implicaties voor het jeugdbeleid van gemeenten. Hieronder volgen een aantal richtlijnen die gemeenten kunnen gebruiken bij het invullen van hun jeugdbeleid:

- 1) Het bevorderen van een positieve ontwikkeling is een effectieve methode om problemen te voorkomen én jeugdigen klaar te maken voor de transitie naar volwassenheid. Aanbod op het bevorderen van een positieve ontwikkeling is dus van essentieel belang om in het gemeentelijk jeugdbeleid te worden opgenomen.
- 2) Het bevorderen van een positieve ontwikkeling is dan wel effectief, het is niet het enige aanbod dat een gemeente voor jeugdigen beschikbaar moet hebben. Aanbod gericht op het laten afnemen van problemen in de 1e en 2e lijn blijft van essentieel belang. Veel problemen kunnen voorkomen worden door goed beleid, maar niet alle problemen zijn te voorkomen. Het is dus van belang om in gemeentelijk jeugdbeleid ook dit type aanbod te betrekken.
- 3) Het aanbod op het bevorderen van een positieve ontwikkeling moet gericht zijn op jeugdigen van alle leeftijden en op de drie domeinen, gezin, school en wijk. Belangrijke punten hierbij zijn:

- a) Het aanbod moet aansluiten bij wensen, behoeften en kenmerken van jeugdigen en omgeving. Het is daarom van belang een gevarieerd aanbod te hebben.
 - b) Afstemming tussen de verschillende domeinen is noodzakelijk. Voor een grote effectiviteit is het van belang dat het aanbod in de verschillende domeinen op elkaar aansluit.
 - c) Een effectief aanbod bestaat uit een reeks van kwalitatief goede interventies. De interventies moeten voldoen aan de algemeen werkzame factoren zoals deze benoemd zijn in de vorige paragraaf. Het schema in hoofdstuk 4 biedt een overzicht van interventies die hieraan voldoen. Dit schema geeft geen compleet overzicht. Het moet dan ook gezien worden als een richtlijn.
 - d) De bijdrage die de wijk heeft in de bevordering van een positieve ontwikkeling van jeugdigen kan met jeugdbeleid worden vergroot (RMO/RVZ, 2009).
- 4) Een goede implementatie is van essentieel belang voor de effectiviteit. Besteed als gemeenten dus niet alleen aandacht aan het samenstellen van een goed aanbod maar maak ook beleid omtrent de implementatie van de gekozen interventies en aanpakken.
- a) Zorg voor een monitoring op uitvoering en op resultaten: worden de interventies uitgevoerd zoals bedoeld en worden de gewenste resultaten bereikt?
 - b) Zorg voor voldoende middelen en schep goede randvoorwaarden om de interventies zodat de interventies goed uitgevoerd kunnen worden in de praktijk.

Samenvattend: Goed jeugdbeleid heeft aandacht voor het bevorderen van een positieve ontwikkeling én draagt zorg voor jeugdigen en gezinnen die in risicogroepen vallen. Het is daarbij van belang dat er sprake is van een samenhangend aanbod gericht op *alle leeftijden*, op *de drie domeinen* en op zowel *beschermende-* als *risicofactoren*.

3.3. Instrumenten voor het bepalen van aanbod op lokaal niveau

Integraal jeugdbeleid van de gemeente moet bijdrage aan de realisering van de missie dat alle jeugdigen gezond en veilig opgroeien (Van Yperen, Bakker en de Wilde, 2013). De top 10 van beschermende factoren en de kennis over wat werkt bij de bevordering van een positieve ontwikkeling, zoals beschreven in dit document, kan gemeentes helpen om invulling te geven aan de transformatie van het jeugdstelsel.

Het jeugdbeleid van de gemeente moet gebaseerd zijn op een beeld over ‘de staat van de jeugd’: hoe gaat het met de kinderen en jongeren? Hoeveel nemen er deel aan onderwijs, werk en sport? Hoeveel hebben er gedrags- en emotionele problemen? Wat zijn hulpvragen van opvoeders? (Van Yperen, 2013). Daarnaast is een overzicht nodig van het al beschikbare aanbod aan voorzieningen en activiteiten/interventies en de kwaliteit daarvan.

Om inzicht te krijgen in op wijkniveau aanwezige risico- en beschermende factoren zijn een aantal sturingsinstrumenten aanwezig die hierbij behulpzaam kunnen zijn. We geven hier twee voorbeelden.

3.1.1. Communities that Care

‘Communities that Care (CtC)’ is een voorbeeld van een sturingsprogramma voor de ontwikkeling van systematisch jeugdbeleid. CtC biedt op een systematische en met cijfers onderbouwde wijze inzicht in de op wijkniveau aanwezige risico- en beschermende factoren. Deze informatie vormt vervolgens de basis om concrete invulling te geven aan het jeugdbeleid, in samenwerking met alle instellingen gericht zijn op de jeugd. Belangrijk aandachtspunt is dat er systematische monitoring

van deelname, uitval en effecten plaatsvindt zodat tijdig het aanbod kan worden bijgesteld. Daarnaast is nodig dat er onder instellingen een bereidheid is om waar nodig veranderingen in werkwijze door te voeren.

De kernelementen van CtC zijn: epidemiologisch onderzoek van risico- en beschermende factoren, het werken met preventieprogramma's waarvan aangetoond is dat ze effectief zijn en lokale implementatie en evaluatie van de resultaten (Steketee, Jonkman, Mak, Assems, Huygen & Roeleveld, 2012).

Evaluatieonderzoek in de Verenigde Staten laat positieve resultaten zien. Zo neemt de kwaliteit van planning en besluitvorming van instanties toe en zijn er positieve effecten op gezondheids- en gedragsproblemen van jeugdigen (Steketee e.a., 2012). Onderzoek in Nederland liet op het gedrag van jongeren geen effect zien maar wel op de samenwerking tussen stedelijke partijen en hun werkwijze. Het onderzoek laat zien dat CtC vooral een strategisch sturingsinstrument is. Dit blijkt uit de volgende resultaten:

- CtC draagt ertoe bij dat instellingen uit meerdere sectoren die zich met preventie bezighouden beter gaan samenwerken;
- CtC biedt handvatten voor een nauwkeurige probleemanalyse;
- CtC bevordert de samenwerking en geeft concreet richting aan een preventieve aanpak (Steketee e.a., 2012).

3.1.2. Opgroeien en opvoeden in de wijk

'Opgroeien en opvoeden in de wijk' is een praktische en resultaatgerichte methode om integraal jeugdbeleid in de praktijk te brengen. In samenspraak met alle betrokkenen wordt op een systematische manier gewerkt aan versterking van de pedagogische omgeving waarin kinderen en jongeren opgroeien en worden opgevoed. Dit gebeurt door het doorlopen van een uitvoeringscyclus die bestaat uit de volgende zes fasen: starten, informatie verzamelen, vraagstukken kiezen en analyseren, programma's opstellen, programma's uitvoeren, en evalueren.

Opgroeien en opvoeden in de wijk is bedoeld voor:

- lokale overheden als regisseur van lokaal jeugdbeleid;
- netwerken en samenwerkingsverbanden, zoals brede school, VVE;
- gemeenten en instellingen die samen het jeugdbeleid vorm willen geven;
- Centra voor Maatschappelijke Ontwikkeling (CMO's) die gemeenten en instellingen ondersteunen bij de vormgeving en het in praktijk brengen van jeugdbeleid.

Direct doel van 'Opgroeien en opvoeden in de wijk' is om - via versterking van lokaal integraal jeugdbeleid - de pedagogische omgeving waarin kinderen opgroeien en opgevoed worden meer tegemoet te laten komen aan hun welbevinden en hun basisbehoeften. Uiteindelijk doel is het optimaliseren van de ontwikkeling van kinderen en jongeren in een wijk of (deel)gemeente.

Er is onderzoek gedaan naar de uitvoering van de methode in de gemeente Groningen. Uit dit evaluatieonderzoek blijkt dat door 'Opgroeien en opvoeden in de wijk':

- beter zicht ontstaat op de vraag van ouders en gesignaleerde problematiek door beroepskrachten;
- betere afstemming wordt bereikt van bestaand en nieuw aanbod op de vraag en problematiek in de wijk;

- verbeterde samenwerking tot stand komt aan de hand van concreet geformuleerde resultaten;
- het bereik van het aanbod voor ouders en kinderen wordt vergroot (Databank Methodieken Pedagogische Kwaliteit, 2013).

3.4. Voorbeelden van programma's in relatie tot de top 10 beschermende factoren

In Nederland zijn diverse interventies en methodieken beschikbaar die kunnen bijdragen aan het bevorderen van een positieve ontwikkeling van jeugdigen. De databanken 'Effectieve Jeugdinterventies', 'Methodieken Pedagogische Kwaliteit' (van het Nederlands Jeugdinstituut) en 'Effectieve Sociale Interventies' (van Movisie) bevatten overzichten van goed beschreven en goed onderbouwde programma's. Interventies opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies zijn daarnaast ook beoordeeld door een onafhankelijke erkenningscommissie op hun kwaliteit.

We bieden hier een overzicht met voorbeelden van programma's die aan één of meerdere van de top tien van beschermende factoren werken. Elk programma richt zich op een specifieke doelgroep, kent een duidelijke doelstelling en heeft een helder beschreven methodiek en is daarmee overdraagbaar. Omdat de meeste programma's niet vanuit het perspectief van de beschermende factoren zijn ontwikkeld en beschreven hebben we op grond van de aanwezige documentatie over de onderbouwing en de aanpak én literatuur over effectieve interventiestrategieën voor positieve ontwikkeling zelf bekeken of aannemelijk is dat de interventie/methodiek aan één of meerdere factoren een bijdrage levert.

Het overzicht is een momentopname. De databanken worden voortdurend bijgewerkt en aangevuld. Het is niet bedoeld als keurslijf maar als handvat om na te gaan aan welke beschermende factoren (vergelijkbare) programma's die op lokaal niveau worden ingezet een bijdrage kunnen leveren.

Voor een volledig overzicht van interventies en methodieken en uitgebreide beschrijvingen daarvan verwijzen we naar de websites van de Databanken op www.nji.nl en www.movisie.nl.

Erkende jeugdinterventies

(bron: [Databank Effectieve jeugdinterventies](#))

Domein	Naam Interventie	Binding	Kansen voor betrokkenheid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Construc-tieve tijdsbeste ding	Competen-ties	Cognitieve vaardig-heden	School-motivatie	Positieve identiteit
Gezin	Moeders informeren moeders 0 - 1,5 jaar	X		X		X					
	Instapje 0 - 2 jaar	X	X	X	X				X	X	X
	Eetplezier en Beweegkriebels 0 - 4 jaar			X							
	Roken? niet waar de kleine bij is 0 - 4 jaar			X							
	Home start 0 - 6 jaar			X		X					
	Triple P 0 - 16 jaar	X		X	X	X		X			X
	Gordon cursus 1 - 18 jaar	X		X	X	X					X
	Opstapje 2 - 4 jaar	X	X	X	X	X			X	X	X
	Voorleesexpres 2 - 6 jaar			X					X		

Domein	Naam Interventie	Binding	Kansen voor betrokken heid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Construc- tieve tijdsbeste- ding	Competen- ties	Cognitieve vaardig- heden	School motivatie	Positieve identiteit
	VVE thuis 3 - 6 jaar	X	X	X	X				X	X	
	Opstap 4 - 6 jaar	X	X	X	X	X			X	X	X
	Opvoeden en zo 4 - 12 jaar	X		X	X	X					X
	Home party 10-16 jaar			X							
	Praten met Kinderen 10 - 16 jaar	X		X	X	X					X
	Ik (r)ook niet 10 - 12 jaar			X							
Kinder- opvang/ school	Uk & Puk 0 - 4 jaar	X	X						X		
	Beweegwijs 2 - 12 jaar			X			X				
	Doe meer met bas 2 - 6 jaar							X	X	X	
	Ben ik in beeld 2,5 - 4 jaar		X		X				X	X	
	Kaleidoscoop 2,5 - 6 jaar	X	X	X	X			X	X	X	X
	Piramide 2,5 - 6 jaar	X	X	X	X			X	X	X	X
	Speelplezier		X	X					X		X

Domein	Naam Interventie	Binding	Kansen voor betrokken heid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Construc- tieve tijdsbeste- ding	Competen- ties	Cognitieve vaardig- heden	School motivatie	Positieve identiteit
	2,5 - 6 jaar										
	Sporen 2,5 - 6 jaar	X	X	X	X			X	X	X	X
	Gezonde school En genotmiddelen 10 - 25 jaar			X							
	Vreedzame school 4 - 12 jaar	X	X	X				X			
	Kanjertraining	X		X	X			X		X	X
	KIVA	X	X	X	X	X		X		X	
	Leefstijl	X	X	X	X	X		X		X	X
	Jump in 4 - 12 jaar			X			X				
	Prima-methode 4 - 12 jaar	X		X							X
	PAD 4 - 12 jaar	X	X	X	X			X			X
	Taakspel 7 - 12 jaar	X	X	X	X	X		X		X	
	Actief tegengif 12 - 14 jaar			X		X					
	Gedrag: ik doe er toe 12 - 16 jaar	X	X	X				X			
	Levensvaardigheden		X	X				X			X

Domein	Naam Interventie	Binding	Kansen voor betrokken heid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Construc- tieve tijdsbeste- ding	Competen- ties	Cognitieve vaardig- heden	School motivatie	Positieve identiteit
	14 - 17 jaar										
	Houvol: geen alcohol			X							
Wijk	Bslim beweeg en eet gezond 0 - 12 jaar			X							
	Club 2 move 10 - 18 jaar		X	X			X				
Multi- modaal											
<i>School/ wijk</i>	Alcohol matiging Jeugd 10 - 18 jaar			X							

Methodieken pedagogische kwaliteit

(bron: [Databank Methodieken Pedagogische Kwaliteit](#))

Domein	Naam interventie	Binding	Kansen voor betrokkenheid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Constructieve tijdsbesteding	Competenties	Cognitieve vaardigheden	Schoolmotivatie	Positieve identiteit
Gezin											
Kinderopvang/school	Alle kinderen kunstenaars 0-14 jaar						X	X			
	Boekstart 0-4 jaar								X		
	Doen, Praten, Bewegen 0-4 jaar							X	X		
	Families in Beeld 0-8 jaar	X						X			X
	KIKI 0-4 jaar							X	X		
	Werken met babies 0-2 jaar				X						X
	Werken aan Welbevinden 0-4 jaar				X						X
	Kleintje Cultuur 2-4 jaar							X	X		
	Knapplastic				X	X					
	Samenspelen,				X				X		

Domein	Naam interventie	Binding	Kansen voor betrokkenheid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Construc-tieve tijdsbeste-ding	Competen-ties	Cognitieve vaardig-heden	School-motivatie	Positieve identiteit
	botsen en verzoenen 2-4 jaar										
	Wiskikker 2-6 jaar								X	X	
	Schoolwide positive behavior support 4-16 jaar	X	X	X	X			X		X	X
Wijk	Vreedzame wijk 2 - 18 jaar	X	X	X			X	X			
	Natuursprong 4 - 12 jaar						X				
	Heppie 6 - 18 jaar	X	X		X						X
	WhoZnext 8 - 18 jaar	X	X								
	Portiek Portiers 8 - 12 jaar	X	X	X				X			
	Klusklup 10 - 13 jaar	X	X				X	X		X	
	De inloop 10 - 23 jaar		X	X			X	X			
	Superwoman 12 - 17 jaar	X	X	X				X			X
	Talenthouse 12 - 23 jaar	X	X		X						X

Domein	Naam interventie	Binding	Kansen voor betrokkenheid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Construc-tieve tijdsbeste-ding	Competen-ties	Cognitieve vaardig-heden	School-motivatie	Positieve identiteit
	Jongeren-participatie binnen het CJG 12 - 23 jaar	X	X								
	UCEE station 12 - 28 jaar	X	X						X		X
Multi- modaal											
<i>Gezin/ school/ wijk</i>	Kidsskills 3 - 12 jaar			X	X			X			X
	Mission possible 11 - 18 jaar			X	X			X			X
<i>School/ wijk</i>	School buurtwerk 4 - 12 jaar	X	X			X					
	Mixstation 6 - 12 jaar	X	X					X	X		
	Verlengde schooldag VO 12 – 18 jaar	X	X				X	X			
	Maatjesproject Bij de Hand 9 - 12 jaar	X	X	X		X	X	X			X

Sociale interventies

(bron: [Databank Effectieve Sociale interventies](#))

Domein	Naam interventie	Binding	Kansen voor betrokkenheid	Prosociale normen	Erkenning en waardering	Sociale Steun	Constructieve tijdsbesteding	Competenties	Cognitieve vaardigheden	Schoolmotivatie	Positieve identiteit
Gezin											
Kinderopvang/school											
Wijk	Flying teams 14 - 25 jaar		X								
	Jongeren lossen het op 12 – 20 jaar	X	X	X							
	Thuis op straat 4 – 20 jaar	X	X	X	X						
	WhoZnext 8 - 18 jaar		X	X			X				
Multi-modaal											

Literatuur

- Aarons, G.A., Hurlburt, M. & Horwitz, S.M. (2011) Advancing a conceptual model of evidence-based practice implementation in public service sectors. *Administration and Policy in Mental Health*, 38, 4-23.
- Baartman, H. (2009). *Het begrip kindermishandeling; pleidooi voor een herbezinning en bezonnen beleid*. Driebergen: Augeo.
- Baat, M. de & Moerkens, M. (2013). *Naar meer wenselijk gedrag op de basisschool. Wat werkt?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Barnett, W. S. (1995). Long-term effects of early childhood programs on cognitive and school outcomes. *The Future of Children*, 5(3), 25-50.
- Bartelink, C. (2012). *Wat werkt bij het versterken van sociale netwerken van gezinnen?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Beekhoven, S., IJ. Jepma, P. Kooiman (2010), 'Landelijke monitor Voor- en Vroegschoolse Educatie 2010'. Utrecht: Sardes.
- Blok, H., Fukkink, R. G., Gebhardt, E. C., & Leseman, P. P. M. (2005). The relevance of delivery mode and other programme characteristics for the effectiveness of early childhood intervention. *International Journal of Behavioral Development*, 29(1), 35-47.
- Brewer, D., Hawkins, D., Catalano, R. & Neckerman, H. (1995). *Preventing serious, violent and chronic juvenile offending*. In: *A sourcebook Serious violent & chronic juvenile offenders*. Howell, J., Krisberg, B., Hawkins, D. & Wilson, J. (Editors). London, New Delhi: Sage Publications.
- Bucx, F. (2011). Het gezin: moeilijker dan gedacht. *Socialisme & Democratie*, 7, 121 – 124.
- Burger, K. (2010). How does early childhood care and education affect cognitive development? An international review of the effects of early interventions for children from different social backgrounds. *Early Childhood Research Quarterly*, 25, 140-165.
- Catalano, R., Berglund, M.L., Ryan, J.A., Lonczak, H. & Hawkins, J.D. (2004). Positive youth development in the United States: research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 591; 98.
- Daamen, W. (2013). *Wat werkt bij het implementeren van jeugdinterventies*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Dijk, M. van, & Prinsen, B. (2009). *Opvoedingsondersteuning in het Centrum voor Jeugd en Gezin: Handreiking*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Dijke, A. van, Heijboer, A., Ligtermoet, I., Meij, H. & Terpstra, L. (2003). Opgroeien en opvoeden in de wijk. Een andere aanpak voor integraal jeugdbeleid. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn/ NIZW

Durlak, J.A. (1997). *Successful prevention programs for children and adolescents*. New York/London: Springer.

Durlak J.A. & DuPre E.P. (2008). Implementation matters: a review of research on the influence of implementation on program outcomes and the factors affecting implementation. *American Journal on Community Psychology*, 41, 327-50.

Durlak, J.A., Taylor, R., Kawashima, K., Pachan, M., DuPre, E., Celio, C., Berger, S., Dymnicki, A. & Weissberg, R. (2007). Effects of positive youth development programs on school, family and community systems. *American Journal of Community Psychology*, 39, 269-286.

Durlak, J.A. & Weissberg, R.P. (2007). *The Impact of After-School Programs That Promote Personal and Social Skills*. Chicago, IL: Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning

Durlak, J.A., Weissberg, R.P. & Pachan, M. (2010). A meta-analysis of after-school programs that seek to promote personal and social skills in children and adolescents. *American Journal of Community Psychology*, 45, 294-309.

Durlak, J.A., Weissberg, R.P., Dymnicki, A.B., Taylor, R.D. & Schellinger, K.B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82, 405-432.

Epstein, Atkins, Cullinan, Kutash & Weaver, M., Atkins, M., Cullinan, D., Kutash, K., & Weaver, R. (2008). *Reducing Behavior Problems in the Elementary School Classroom: A Practice Guide*. Washington: National Centre for Education Evaluation and Regional Assistance, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education.

Essink, M. (2007). *Excellente scholen in het basisonderwijs*. Enschede: Universiteit Twente.

Garland, A.F., Hawley, K.M., Brookman-Frazee, L., & Hurlburt, M.S. (2008). Identifying Common Elements of Evidence-Based Psychosocial Treatments for Children's Disruptive Behavior Problems. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 47, 505-514.

Gemmeke, M. (2011). De rol van de centra voor jeugd en gezin bij versterken van de pedagogische civil society. Handreiking voor gemeenten. Den Haag/ Utrecht: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Nederlands Jeugdinstituut.

Goei, S.L., & Kleijnen, R. (2009). *Eindrapportage literatuurstudie Onderwijsraad: Omgang met zorgkinderen met gedragsproblemen*. Zwolle: Christelijke Hogeschool Windesheim.

- Graaf, I. de (2014). *Eindrapport Project Kansrijk Implementeren. Een onderzoek naar implementatieprocessen van het multi-level programma Triple P - Rapportage van drie deelonderzoeken*. Utrecht: Trimbos-Instituut.
- Hermanns, J. (1992). *Het Sociale Kapitaal van Jonge Kinderen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Hermanns, J. (2008). *Het bestrijden van kindermishandeling*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Hermanns, J., Öry, F. & Schrijvers, G. (2005). *Helpen bij opgroeien en opvoeden: eerder, sneller en beter. Een advies over vroegtijdige signalering en interventie bij opvoed- en opgroei problemen*. Utrecht: Inventgroep.
- Ince, D. (2013). *Wat werkt bij opvoedingsondersteuning?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ince, D., Yperen, T. van & Valkestijn, M. (2013). *Top tien positieve ontwikkeling jeugd. Beschermende factoren in opvoeden en opgroeien*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ince, D., Beumer, M., Jonkman, H. & Vergeer, M. (2004). *Veelbelovend en effectief. Overzicht van programma's in de domeinen gezin, school, kinderen en jongeren, wijk*. Tweede volledig herziene editie. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Ince, D., Beumer, M., Jonkman, H. & Pannebakker, M. (2001). *Veelbelovend en effectief. Overzicht van programma's in de domeinen gezin, school, kinderen en jongeren, wijk*. Eerste editie. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Inspectie van het Onderwijs (2010). *Opbrengstgericht werken in het basisonderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Janssens, J. (1998). Opvoedhulp: doel, methoden en effecten. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 37.
- Kampen, A. van, Kloprogge, J., Rutten, S., & Schonewille, B. (2005). *Voor- en vroegschoolse zorg en educatie: De toekomst verkend*. Utrecht: Sardes.
- Kesselring, M.C. (2010). *Allemaal Opvoeders, webpublicatie 1: Theoretische verkenning*. Verkregen op 1-5-2014 op <http://www.allemaalopvoeders.nl>
- Kesselring, M., de Winter, M., Horjus, B., Schoor, R. van der & Yperen, T. van (2012). Do parents think it takes a village? Attitudes towards nonparental adults' involvement in the upbringing and nurture of children. *Journal of Community Psychology*, vol. 40, no. 8, 921-937.
- Kesselring, M., Winter, M. de, Horjus, B. & Yperen, T. van (2013). Allemaal opvoeders in de pedagogische civil society. Naar een theoretisch raamwerk van een ander paradigma voor opgroeien en opvoeden. *Pedagogiek* 33 (91), 5-20.

Kruif, R.E.L. de, Riksen-Walraven, J.M.A., Gevers Deynoot-Schaub, M.J.J.M., Helmerhorst, K.O.W., Tavecchio, L.W.C. & Fukkink, R.G. (2009). *Pedagogische kwaliteit van de opvang voor 0- tot 4-jarigen in Nederlandse kinderdagverblijven in 2008*. Amsterdam: Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek.

Leseman, P. (2007). *Achterstandenbeleid: voorbij de voor- en vroegschoolse periode*. In P.A.H. Van Lieshout, M. S. S. Van der Meij & J. C. I. De Pree (Red.), *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (pp. 113-130). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lipsey, M.W. & Wilson, D. (1998). Effective intervention for serious juvenile offenders: a synthesis of research. In: R. Loeber & D.P. Farrington (eds.). *Serious & violent juvenile offenders, risk factors and successful interventions* (pp.313-345). Newbury Park, CA: Sage.

Marzano, R.J. (2007). *Wat werkt op school. Research in actie. Meta-analyse van 35 jaar onderwijsresearch direct toepasbaar in beleid en praktijk*. Middelburg: Bazalt

Moerkens, M., & Bosdriesz, M. (2011). *Bijtijds erbij zijn! Handreiking vroegtijdig signaleren en adequaat handelen in het kader van passend onderwijs*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Moran, P., Ghate, D., & van der Merwe, A. (2004). *What works in parenting support? A review of the international evidence*. London: Department for Education and Skills.

Mutsaers, K., Zoon, M., Baat, M. de & Prins, D. (2013). *Wat werkt bij het voorkomen en terugdringen van onderwijsachterstanden?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Mutsaers, K., Zoon, M, Baat, M. de & Prins, D. (2013). *Wat werkt bij het voorkomen en terugdringen van onderwijsachterstanden?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Nation, M., C. Crusto, A. Wandersman, K.L. Kumpfer, D. Seybolt, E. Morissey en K. Davino (2003), What works in prevention. Principles of effective prevention programs. *American Psychologist*, 58, p.449-456.

National Research Council and Institute of Medicine (2002). *Community Programs to promote youth development*. Washington, DC: National Academy Press.

Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek (2009). *Pedagogische kwaliteit van de kinderopvang voor 0- tot 4-jarigen in Nederlandse kinderdagverblijven*. Amsterdam/Nijmegen: Universiteit van Amsterdam/Radboud Universiteit Nijmegen.

Newcomer, L., Freeman, R. & Barrett, S. (2013). Essential systems for sustainable implementation of Tier 2 supports. *Journal of Applied School Psychology*, 29, 126-147.

Onderwijsraad (2010). *De school en kinderen met gedragsproblemen*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2010). *Ouders als partners: versterking van relaties met en tussen ouders op school*. Den Haag: Onderwijsraad.

Oostdam, R.J. (2009). *Tijd voor dikke leerkrachten: Over maatwerk als kern van goed onderwijs*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.

Oudhof, M., de Wolff, M.S., de Ruiter, M., Kamphuis, M., L'Hoir, M. & Prinsen, B. (2013). *JGZ Richtlijn opvoedingsondersteuning voor hulp bij opvoedingsvragen en lichte opvoedingsproblemen*. Utrecht: Nederlands Centrum Jeugdgezondheid.

Overveld, C.W. van (2010). Onderwijs en gedragsproblemen: Prioriteit voor preventie. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 49, 119 - 129.

Overveld, C.W. van & Louwe, J.J. (2005). Effecten van programma's ter bevordering van de sociale competentie in het Nederlandse primair onderwijs. *Pedagogische Studiën*, 82, 137-159.

Posey, R., Wong, S., Catalano, R., Hawkins, D., Dusenbury, L. & Chappell, P. (2000). *Communities that Care prevention strategies: a research guide to what works*. Seattle: Developmental research and programs Inc.

Rappaport, J. & Seidman, E. (2000). *Handbook of community psychology*. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling / Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (2009). *Investeren rondom kinderen*. Den Haag: RMO/RVZ.

Riksen-Walraven, J.M.A. (2004). *Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang: doelstellingen en kwaliteitscriteria*. In M.H. van IJzendoorn, L.W.C. Tavecchio, J.M.A. Riksen-Walraven. *De kwaliteit van de Nederlandse Kinderopvang*, pp. 100-124. Amsterdam: Boom.

Roelofse, E. & Anthonijsz, I. (2008). Informele sociale steun. Achtergrondinformatie bij de workshop 'Welke positie krijgt informele opvoedingsondersteuning?' op het tweede Nationaal Congres opvoedingsondersteuning 6 juni 2008.

Scheerens, J. (2007). *Een overzichtsstudie naar school- en instructie-effectiviteit*. Enschede: Universiteit Twente.

Sklad, M., Diekstra, R., Ritter, M. de, Ben, J. & Gravesteyn, C. (2012). Effectiveness of school-based universal social, emotional, and behavioral programs: Do they enhance students' development in the area of skill, behavior, and adjustment? *Psychology in the Schools*, 49, 892-909.

Steketee, M., Jonkman, H., Mak, J., Assems, C., Huygen, A. & Roeleveld, W. (2012). *Communities that Care in Nederlandse steden. Resultaten van een vierjarig experimenteel onderzoek*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Sutton, C., Utting, D. & Farrington, D. (2004). *Support from the start. Working with young children and their families to reduce the risks of crime and antisocial behaviour*. London: Department for children, youth and families. <http://www.dfes.gov.uk/research/data/uploadfiles/RR524.pdf>

Sugai, G., & Horner, R. H. (2002). The evolution of discipline practices: School-wide positive behavior supports. *Child and Family Behavior Therapy*, 24, 23–50.

Sweet, M.A. & Appelbaum, M.I. (2004). Is Home Visiting an Effective Strategy? A Meta-Analytic Review of Home Visiting Programs for Families with Young Children. *Child Development*. September/October 2004, Volume 75, Number 5, Pp. 1435-1456.

Van der Vegt, A. L., & Schonewille, B. (2008). *Voorzieningen voor kinderen van 0-4 jaar: Stand van zaken en actuele ontwikkelingen*. Utrecht: Sardes.

Vos, H. de, Glebbeek, A. & Wielers, R. (2009). Overheidsomacht in de jeugdzorg: een pleidooi voor omwegbeleid. In *investeren rondom kinderen (143-164)*. Den Haag: RMO/RVZ.

Winter, M. de (2008). Het modern van kindermishandeling. In W. Koops, B. Levering & M. de Winter, *Opvoeding als Spiegel van de beschaving, Een moderne antropologie van de opvoeding (150-164)*. Amsterdam: SWP.

Yperen, T. van (2013). *Met kennis oogsten. Monitoring en doorontwikkeling van een integrale zorg voor jeugd*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Yperen, T. van, Bakker, K. en De Wilde, E.J. (2013). *Transformeren met beleid. Maatschappelijke resultaten, kwaliteitsindicatoren en ombouwscenario's transitie jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Yperen, T.A. van, Booy, Y. & Veldt, M.C. van der (2003). *Vraaggerichte hulp, motivatie en effectiviteit jeugdzorg*. Utrecht: NIZW.

Websites

Databank Effectieve Jeugdinterventies

<http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies>

Databank Effectieve Sociale Interventies

<http://www.movisie.nl/databank-effectieve-sociale-interventies>

Databank Methodieken Pedagogische Kwaliteit

<http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Databank-Methodieken-Pedagogische-Kwaliteit>

Databank wat werkt

<http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Databank-Wat-werkt>